

UNA VIDA BEN PLENA **(Pourquoi moi?)**

Dolors Molist i Colom

Traduït per Sílvia Berengueras

Manresa, gener del 2011

Autora: Dolors Molist

Traductora: Sílvia Berengueras

Fotografia de portada: Francesc Rubí

Impressió: Sarrió, SL

La meva il·lusió des que vaig arribar a Manresa l'any 2007 era poder veure aquest llibre de memòries, que vaig escriure a França, en català. Moltes gràcies a tots els que ho heu fet possible.

Dolors Molist

Quan la desgràcia té companyia i el dolor està associat a d'altres dolors, llavors l'ànima esquiva grans pesars.

El rei Lear
W. Shakespeare

Pròleg

Guerra a Espanya, guerra a França, guerra a Algèria. Qui m'havia de dir que viuria, de 1936 a 1962, tres guerres. Tres conflictes que no eren pas els meus, però que em van prendre els millors anys de la meva joventut, els van destrossar i en van fer pols. La història d'una vida que hauria hagut de ser normal, però que, desgraciadament, any rere any, es va transformar en la cursa del combatent.

Per què encara sóc aquí, a França, el meu país adoptiu? Què he fet per merèixer aquest exili?

Avui, aquestes línies que escric per aportar el meu testimoni a les generacions següents potser m'ajudaran a trobar una resposta a les meves preguntes. Per què no hi he pensat abans? És massa d'hora per fer-ho o bé massa tard? Mirant-m'ho per sobre m'he convençut de la utilitat d'una proesa com aquesta. Fer memòria de si mateix ja n'és una, i això va fer esvaïr tots els meus dubtes.

Tants anys de guerra, sense amor. Anys de fugir, de tenir por, de veure atrocitats que omplien els marges dels camins, de viure dia rere dia tenint por de l'endemà. Contra vent i marea he sobreviscut i encara sóc aquí, per llançar-me a aquesta gran aventura que representa escriure el llibre de tota la meva vida.

La Roque d'Anthéron, Provença
5 de juny de 2004

CATALUNYA 1917-1939

Vaig néixer a Catalunya el 13 de febrer de 1917, en una família benestant, que, per desgràcia, deixaria de ser-ho. El meu pare, haig de reconèixer-ho, va ser la causa directa d'aquest revés de la sort. Era un jugador de cartes empedreït i no podia evitar que hi guanyés poc i hi perdés massa. Aquesta feblesa, cal anomenar així allò que per a d'altres és un vici, no l'exercitava al magatzem ple de fum d'una taverna de barri, sinó a ple dia, a plena llum, la de les cases de joc. És en aquest clima familiar una mica agitat que vaig viure els meus primers anys, en què, d'altra banda, no patia gens. Era la tercera d'una nissaga de sis fills i els records d'aquella època em vénen molt poc a la memòria, com si les tres guerres que passaria, durant catorze anys, haguessin esborrat la meva infància per sempre.

Malgrat tot, petita, bufona i entremaliada com era i com són tots els nens en aquella edat, no tenia cap mena de trastorn. Era molt comunicativa i em guanyava fàcilment la simpatia del meu entorn, segons les fotografies de la infantesa que guardo com un tresor: una carona bonica, uns ulls blaus i una cabellera de color castany clar amb una clenxa damunt el front que, ben pentinada per la mare, em donava un lleuger aire graciós que només podia suscitar tendresa.

Tot i els pocs records que guardo d'aquell temps, veig amb precisió el pis on vivíem, a Manresa. Estava situat a la tercera planta d'un petit edifici noble, i va ser

encara més gran després que un mosso se n'emportés els mobles. Sí, vam arribar a aquest punt sense retorn, ja que un dia vam haver de pagar urgentment els deutes de joc del nostre pare malgastador.

Espaiós i lluminós, aquell pis ho era. Tenia cinc habitacions i una sala, en què el jutge ens havia deixat tenir una màquina de cosir que no anava, una taula i quatre cadires. Un gran menjador donava a un balcó, i a l'altra banda del pis, al costat de les habitacions, hi havia una terrassa, que ens oferia una vista magnífica de bona part de la ciutat. Un cop buidat d'allò essencial, aquell pis em va semblar immens. Una llar de foc sola, palplantada al centre, ens reconfortava lleugerament deixant anar l'escalfor suficient per escalfar la major part de les habitacions de la casa. La llenya, és clar, s'havia d'anar a buscar, però per sort no ens en faltava. En teníem prou buscant-ne pels boscos que hi havia a prop, rere casa nostra. Era una tasca que feia de bon grat, perquè hi anava amb el meu germà petit Ignasi, amb qui em portava tretze mesos. Per a nosaltres no era una càrrega, sinó més aviat una excusa per jugar durant el camí, durant el qual el meu germà m'explicava històries per fer-me por. Però jo no era poruga; feia veure que m'atemoria amb els seus fantasmes i la nostra xerrameca acabava sovint en uns grans tips de riure.

Cada setmana, els avis materns ens visitaven i no s'estranyaven de veure la seva filla, el seu gendre i els seus néts vorejar la misèria, potser per pudor o per no aixecar discussions. Cap de nosaltres no es planyia; érem pobres, sí, però amb dignitat. Per a mi aquelles

visites eren importants i jo les esperava dia rere dia amb molta impaciència, perquè llavors el meu avi Francisco s'asseia al meu costat i es prenia el temps d'ensenyar-me algunes nocions de llegir i escriure, com l'alfabet, els sons, la forma de les lletres, etc. No se'm podia passar aquella trobada setmanal, perquè ja havia entès, encara que no anés a escola com els meus germans i germanes, que era important saber llegir per guanyar-se la llibertat. Algun cop, amb massa ganes de coneixement, no escoltava amb atenció les explicacions del meu avi, tenia massa coses al cap i responia a la babalà. Llavors el Francisco s'enfadava alçant la seva veu gruixuda, però després em renyava afectuosament:

—Tros d'ase, tens massa pressa per aprendre i això et fa dir ximpleries! Pensa-hi una mica!

Era veritat, ja volia haver arribat al final, encara que només tot just començava.

Però això no m'espantava i sabia que el que m'acabava de dir era pel meu bé. Després el vaig sorprendre un dia que li deia a la meva mare:

—Filla, no et preocupis per la Lola. És espavilada, és el que has fet millor!

Crec que he heretat del meu avi Francisco alguns dels seus valors, però sobretot crec que he heretat d'ell l'afició a la lectura. D'alguna manera estic orgullosa de tenir aquesta retirada; ell em va saber transmetre el seu amor per la literatura i cada dia que passa l'hi agraeixo. Els llibres m'han ajudat sempre a superar les dificultats. Encara avui són els meus companys de viatge.

La resta de la setmana, quan tenia hores lliures durant el dia, em tancava a les golfes de casa, sota teulada, on algunes revistes de cinema, polsegoses, esperaven la fervent lectora que jo esdevenia a força dels meus progressos. Allà, asseguda al terra, sense cap mena de confort i durant llargues estones, vaig descobrir el plaer de saber llegir i el benestar que m'aportava. Jo no llegia d'una tirada, però en sabia prou per apreciar les revistes que em queien a les mans. Girava les pàgines d'una a una amb una precaució infinita, les aplanava quan alguna havia estat plegada entre les altres per un maldestre lector. Volava cap a la meva llibertat; saber llegir feia que m'evadís de la meva vida quotidiana, encara que aquesta no fos pas desgraciada durant la meva infantesa. Jo fullejava, llegia i rellegia, bé i malament, cada text que hi havia a sota les fotos i em posava a somiar.

La mare havia estat bastant instruïda per portar una casa. Sovint és l'única educació que es dona a les noies de família burgesa. És per això que, com tantes altres dones de la seva època, la meva mare, que es deia Teresa, mai no va treballar fora de casa, cosa que la feia indefensa i dependent econòmicament del meu pare. Crec que no vaig errada si dic que cada setmana li calia demanar al meu pare els diners que li feien falta per alimentar-nos, ni més ni menys. Si ella no els hi reclamava, ell no li'n donava pas i se n'anava a gastar-se'ls a les cases de joc.

Amb tot, ella hauria pogut seguir un altre camí: la seva mare, la meva àvia Assumpció, feia de llevadora, i el seu marit, el meu avi Francisco, que he anomenat

abans, era mestre. Les meves dues ties, germanes de la meva pobra mare, van tenir més sort que ella: la gran es va casar amb un capità, i la segona amb un director d'una fàbrica tèxtil. La professió dels seus marits les protegia de la necessitat i de les dificultats.

Pel que fa a la mare, amb el temps es va tornar sorruda i amargada per una existència que no hauria hagut de ser la seva. No sortia gairebé mai de casa i no tenia cap distracció, tret de la dels fills. Quan vaig ser més gran, vaig comprendre que ella sentia vergonya. Vergonya de no tenir diners per comprar, vergonya d'haver de fer-ho quedant a deure. La seva educació no l'havia preparada per passar aquesta humiliació i crec que ella hi patia moltíssim, potser més que qualsevol altre. És per aquesta vergonya que la càrrega d'anar a comprar, ja que es tractava ben bé d'una càrrega, sovint era per a mi. No me'n podia escapar, si volia que tothom mengés. Quantes vegades havia cridat a la meva mare, baixant per l'escala:

—Ets una mala mare per fer-me anar a la botiga. Saps prou bé què diu la gent darrere meu.

No em molestava el fet d'anar a comprar, sinó els comentaris en veu baixa que sentia per aquí i per allà. No eren dolents; només una mica molestos. Però, com que era tan jove, aquelles paraules no les acabava d'entendre. El botiguer que ens fiava més era el flequer, un bon home. Mai no em va negar els grossos pans rodons que li demanava i no era gens estrany que en sortir de la botiga em fiqués d'amagat a la butxaca de la brusa un trosset de coca, que jo assaboria a poc a poc pel camí de tornada.

Sort que la meva mare sabia cuinar amb ben poca cosa. Jo no sabia com s'ho feia, però menjàvem sempre per la gana que teníem i tot era bo. Molt peix, sardines i bacallà, i també mongeta tendra, cigrons i altres llegums. Pel que fa a la carn, quan en teníem sobretot era de xai. Aquell dia fèiem festa grossa, ja que la mare podia preparar la seva especialitat: l'escudella, per la qual tots ens delíem. Comprava carn de porc, la posava en un plat fondo, amb una cullera hi feia un forat al mig i hi trencava un ou. Hi afegia all, julivert i ho pastava amb cura amb les puntes dels dits, fins que la massa prenia la forma d'una pilota de rugbi. Feia rodar uns quants cops la pilota, ben homogènia, sobre la taula enfarinada, i quan ja s'havia enfarinat prou la tirava de seguida a l'olla. La bola es coïa així, sense desfer-se, i era deliciosa. A vegades em vénen ganes de fer l'escudella de la meva mare, però en la que jo faig no hi trobo el mateix gust, ni de bon tros. Haig de reconèixer amb tota humilitat que ella era una gran cuinera.

Pel que fa als sentiments, la mare m'estimava, n'estic segura, però a la seva manera, i no pas com jo hauria volgut. M'hauria agradat que m'abracés, que em tingués en els seus braços tendrament, que m'expliqués contes abans d'anar-me'n a dormir, que em fes moixaines, que em consolés quan estava trista. Tot de petites atencions que ella no em podia prodigar. Jo sentia aquesta mancança d'afecte durant la meva infantesa, me'n recordo molt bé, però mai no l'he poguda expressar. Això no m'ha impedit de créixer, de viure, però sovint em demanava: «Per què ella era

així?». De jove, no vaig saber respondre la meua pregunta, però de més gran he entès la meua mare i l'he perdonada. He comprès que el seu pas pel món, al costat d'un home que defugia la seva responsabilitat de pare, no devia ser gaire agradable. Llavors, com volia que em donés l'amor que jo esperava tant? Només es pot estimar si s'és estimat, oi?

Però encara que ho hagi entès, la manca d'afecte persisteix, m'ha perseguit al llarg de la meua vida i encara em persegueix. Sempre estic a la recerca d'aquest amor desinteressat que es dóna i es rep, sense condicions, com l'amor que els pares poden donar al seu fill. Avui, a 87 anys, experimento sempre aquestes ganes de rebre un gest familiar, ple d'amor; com posar el meu cap damunt l'espatlla d'un ésser estimat, sentir la seva escalfor i que em xiuxiuegi a l'orella: «T'estimo». És ben senzill, però potser ja és massa tard!

La meua mare mai no va sentir dir-li aquests mots al meu pare, o potser al principi, quan es van conèixer?, ja que de seguida ella es va adonar que el meu pare agradava a les dones. Era guapo, encantador, seductor. Amb aquestes qualitats n'hi ha prou per explicar l'ambient malsà que es creava a casa, ja que, a part de la manca de diners, aquest era el tema recurrent, per excel·lència, entre els meus pares. La mare sabia que ell feia conquestes per aquí i per allà, però ella ho aguantava tot o gairebé tot, almenys en aparença, pels seus fills. Quan s'hi va casar, el meu pare era l'amo d'una petita fàbrica tèxtil que no va trigar a fer fallida. Hauríem hagut de viure amb comoditat, però la

personalitat del pare el va fer cec per al seu rol. Ell era, d'alguna manera, irresponsable pel que feia als seus fills, però això no treia que no li interesséssim. Ara bé, en tant que cap de família, crec que no hauria d'haver tingut la mà tan foradada.

Després de la ruïna, el pare va trobar feina a la fàbrica d'un amic seu, més seriós amb el negoci. Hi feia el mateix: ribets, cintes i betes. Al poble ens deien, de sobrenom, les germanes de cal Betes. En aquella fàbrica el pare es va convertir en un obrer de manera força curiosa i va aprendre dels altres la feina que ell feia fer a la seva pròpia fàbrica abans de tancar-la. No sé si tenia amor propi, però semblava que no hi patia gaire, en aquella situació.

La decadència econòmica no va arreglar la vida de parella i ens va obligar, quan jo encara era petita, a traslladar-nos a viure a Artés. Ens hi vam sentir força bé perquè no hi havia gaires diferències socials entre els veïns. La major part d'ells treballaven a les fàbriques tèxtils i les famílies riques es comptaven amb els dits d'una mà. El trasllat es va fer de pressa, amb el mínim, ja que l'essencial per viure s'ho havia quedat el jutge. De classe mitjana gairebé benestant, cal deixar-ho clar, vam passar d'un dia per l'altre a la pobresa, a ser llogaters d'un pis petit de tres habitacions. No recordo gaire bé si jo entenia tot el que passava al meu voltant, però vaig constatar que a Manresa calçava sabates negres embetumades, i a Artés, unes modestes espadenyas de cordills. Igualment, del meu vestidet de puntes vaig passar a dur un senzill vestit de cotó.

Malgrat tot, i amb això vam estar ben de sort, el meu pare tenia unes mans d'or, ja que va fer els mobles, d'estil no t'hi fixis, per al nostre pis tan humil. Fer cada llit no li resultava complicat; el pare ajuntava, tallava i ribotava quatre planxes de fusta, a tall de somier, i la mare s'encarregava de fer els matalassos. Ella, que sempre se les empescava per crear tot allò que calia sense cap ajut. Ens havia fet uns matalassos amb sacs de patates vells, de jute, que un cop deixats en remull en lleixiu es tornaven blancs. Els ajuntava cosint-los i després els omplia de fulles de blat de moro. Això els feia confortables; nosaltres hi dormíem bé, de petits. L'únic inconvenient era el soroll que feien les fulles seques: si algú tenia el son mogut, malament, perquè llavors el soroll del matalàs ens despertava alguns cops.

Ara que m'ho miro amb ulls de persona gran puc explicar tot el que vaig sentir durant aquells anys, perquè fa prop de setanta anys jo no m'adonava de les dificultats que van passar els meus pares amb aquell canvi de situació. Jo els estimava, amb els seus defectes i les seves qualitats, sense jutjar-los: eren al meu costat i amb això en tenia prou. Però crec que els meus germans i germanes van patir molt la incomprensió que hi havia entre els meus pares. Però en canvi jo, com que ja era optimista de mena des que era petita, vaig gaudir de l'alegria de viure. I sort en vaig tenir, si no, com m'hauria tocat, havent com vaig haver de passar totes les tribulacions que descriuré més endavant en aquest llibre?

Menjàvem per la gana que teníem, i això era el principal. De fet, la diferència es notava en les aparences. Cap a onze o dotze anys, veia que les altres nenes de la meua edat anaven més ben vestides que jo, i sobretot quan ens acabàvem de creuar amb algú pel carrer, veia que alguns em miraven d'una manera que deia molt del que pensaven. Els diumenges, en tornar de fer les feines de casa, m'amagava darrere d'un arbre de la plaça del poble i observava la gent mudada, quan sortia de missa. Noietes de la meua edat, totes bufones amb els seus vestits impecables, sortien de l'església al costat dels seus pares, després d'escoltar el sermó dominical del mossèn, i s'afanyaven a anar cap a la pastisseria, per comprar les tradicionals postres del diumenge. Em dolia veure-ho, perquè envejava els seus vestits bonics i la sort que tenien, ja que nosaltres no sortíem mai amb els nostres pares. No en sabia més, però tinc clar que vaig fer responsable l'Església de les meves esperances vanes i em vaig dir: «Davant de tantes injustícies, mai més no hi posaré els peus!».

La relació amb els meus germans i germanes era bona, però en el fons jo preferia el meu germà Ignasi. Ens sentíem molt a prop l'un de l'altre, érem gairebé com bessons. Ens assemblàvem força de caràcter, compartíem els mateixos jocs, els mateixos amics i teníem el mateix gust per gairebé tot. Concretament, i pel que fa a la lectura, a tots dos ens agradava el gran poeta Garcia Lorca. Però, ai!, la guerra se me'l va endur i va posar fi a una complicitat quotidiana entre nosaltres. L'Ignasi, a qui jo podia obrir el meu cor, ja no hi seria per sempre més i això va provocar un gran

daltabaix en la meua vida. Just abans que morís, em va enviar una carta. Em va commoure aquella darrera prova d'afecte, però sabia que mai més no podria comptar amb ell, que ningú més podria aconsellar-me com ell, ajudar-me o senzillament donar-me aquella escalfor que sempre he buscat en algú altre. Era el meu germà petit en edat, però el meu germà gran en atencions, perquè vetllava per mi.

Quant a l'Alicia, la meua germana gran, s'ocupava de mi i jo l'estimava com una segona mare. També era la filla preferida de la mare, cosa que no he sabut mai per què. I quan va néixer la Victòria, la meua germana petita, el 1929, jo encara era petita, però ja tenia la responsabilitat de passejar-la i d'ocupar-me d'ella durant el dia. Cada dia, jo baixava a la riera per rentar-li els bolquers. Llavors, els bolquers no es llençaven després de fer-los servir, sinó que es rentaven a mà. Les rentadores tampoc no existien; a la major part de les cases només hi havia els bugaders per rentar la roba blanca als safareigs. La bugada em prenia una bona part del matí, però jo no m'hi amoïnava gens; a més a més, estava contenta de poder ajudar la meua mare, que no tenia ni un minut per a ella.

Crec que em vaig convertir en la segona mare de la meua germana Victòria. És per aquest motiu que la meua germana petita no va comprendre per què, un cop casada, vaig haver de marxar de Catalunya, com explicaré més endavant. Llavors ella només tenia uns dotze anys i els meus pares la van enviar a passar una temporada amb les monges. Durant tota la meua vida ella em retraurà la meua partença, que va viure com un

abandonament. Per la meua part ho puc entendre, però els anys passen i ella hauria hagut de comprendre que jo, enmig d'una guerra civil i amb un marit roig, no tenia cap elecció: o bé marxàvem del país i salvàvem la vida o bé ens quedàvem a casa i assumíem el gran risc de perdre-la.

Què calia fer, doncs?

Ella era capriciosa o és que només era massa jove per entendre-ho? Tanmateix, si ho comparem amb la meua vida, ella havia tingut la mateixa sort que els meus cinc germans i germanes, la de poder anar a l'escola, mentre que jo no, i no sé quin en va ser el motiu. És cert que m'ocupava de la meua germana petita i que això em prenia tot el dia, però n'hi havia prou amb això per no haver-me escolaritzat? M'hauria agradat tant estudiar! Aquesta set i aquesta curiositat d'aprendre, com també la recerca d'afecte, encara avui em tiben.

Tot i això, si haig de dir la veritat, vaig anar a escola un dia, tot un sol dia. No em recordo quants anys tenia, però sí que recordo el fet pel qual m'hi van dur. Una dona rica del poble, vídua, va fer donació de diners a l'Estat perquè escolaritzessin tots els nens i nenes del poble. Per comprovar que aquesta condició s'havia dut a terme, una persona de la inspecció acadèmica s'havia desplaçat al poble. I aquell dia va ser el meu únic contacte amb l'escola, de la qual només estava acostumada a veure la façana, quan baixava a la riera a fer la bugada. Em vaig asseure al fons de la classe. L'inspector va començar a fer preguntes de cultura general als alumnes. No ho dic per vanar-me'n, però jo

sabia la major part de les respostes i alhora constatava que no els passava el mateix als altres nens de la meva edat.

Dintre meu vaig enorgullir-me una mica d'haver-me'n sortit, però em sentia també frustrada perquè ningú no podia adonar-se dels meus coneixements. Per consolar-me, em vaig dir: «Ja ho veus, Lola, tu en saps més que els nens de la teva edat que tenen més sort que tu, anant cada dia a l'escola. Però la teva autèntica riquesa és que en saps més que ells, sense anar-hi gairebé gens. Tens una set de coneixement que els altres nens de la teva edat no sembla que tinguin».

Aquesta reflexió em va confortar, i els dies següents vaig tenir encara més interès pels llibres i vaig intentar llegir-ne més.

Tenia dues amigues que provenien de famílies burgeses, benestants. Elles no feien diferències amb mi; m'estimaven pel que era i no per la meva aparença. Haig de dir, modestament, que dels orígens dels meus pares me'n quedava la pàtina d'un luxe antic. La Maria i la Rosa venien a xerrar i a jugar amb mi quan sortien de l'escola. Ens ho passàvem bé, perquè elles m'explicaven com els havia anat el dia, mentre que el meu era sempre idèntic al dia abans. Ens trobàvem a la plaça del poble i com que jo era una mica xicotot, de vegades els feia fer ximpleries, que avui podrien qualificar-se de ben anodines. Però la major part del temps ens explicàvem històries de prínceps i de princeses, jugàvem a la xarranca, a saltar a corda, també improvisàvem els nostres propis jocs i,

sobretot, rèiem molt. Vaig tenir la gran sort de tornar-les a veure, el 1990. Elles no havien canviat gens, o ben poc. Era veritat que nosaltres érem pobres, cal dir-ho clarament, però la societat dels anys trenta era menys rígida del que semblava. Hi havia més gent necessitada d'allò indispensable per viure, la classe mitjana era menys important i s'ajudaven els uns als altres. En els nostres dies, aquesta tendència ha anat cap al cantó contrari i crec que això provoca l'enemistat i l'odi entre els pobles.

Jo no em vaig queixar mai de la pobresa perquè a dotze anys el meu pare em va posar a treballar a la fàbrica tèxtil del meu poble. Com els meus germans i germanes, donava alguns diners a la mare, que li permetien portar la casa. Aquesta primera feina era a la fàbrica on el meu pare i les meves germanes ja treballaven. Jo encara era molt jove, el temps se'm feia llarg i, pensant sincerament que podia fer-ho, no dubtava a deixar el meu lloc quan em semblés per anar a prendre l'aire o jugar una mica. Aquesta manera de treballar un pèl particular va comportar que cridessin el pare al despatx del director de la fàbrica. No era greu, però el director va aconsellar-li:

—Espera't un any o dos més, que la teva filla sigui més gran, i deixa-li passar la infantesa.

De fet, era una mica massa jove, amb un tarannà a qui agradava defugir qualsevol imposició. Això va fer que unes setmanes després de treballar a la fàbrica, em trobés de nou a casa, sense realment haver-ho volgut. Per sort es va presentar una altra oportunitat. El director de la filial d'aquella fàbrica buscava una noia

perquè s'ocupés del seu fill durant el dia, a Barcelona. De seguida em vaig oferir i l'endemà ja vaig començar a treballar per aquella família burgesa. D'aquell primer lloc de treball només tinc bons records. Encara que era una treballadora, la parella m'envoltava d'atencions i em tractava amb respecte. Encara no era una noia i ja cuidava el seu fill petit. Però m'ho passava bé fent-ho. No va ser una feina pesada, sinó més aviat agradable. Uns mesos més tard, o potser un any, vaig tornar a casa dels meus pares i vaig tornar a treballar a la fàbrica.

Això ho representava tot menys diversió, respecte a l'altra feina. Els horaris no eren els mateixos: començava a les cinc del matí fins a les nou i hi tornava al migdia, des de la una fins a les sis de la tarda. Era lluny de les trenta-cinc hores de treball actuals! Al matí ningú no em despertava, ja que, tot i que el meu pare i les meves germanes treballaven amb mi, no s'hi posaven a la mateixa hora. Per tant, sovint feia tard a la fàbrica i havia d'afanyar-me. El camí de casa fins a la fàbrica m'horroritza, sobretot al matí, ja que a l'hivern encara era fosc. Quan passava a prop de l'església, a l'entrada del poble, era habitual que veiés al cel estelat, just al costat del campanar, ombres que la meva imaginació transformava en àligues o altres ocells gegants, i des d'allà, atemorida, arrencava a córrer fins a la porta de la fàbrica, on ja les llums s'encenien una darrere l'altra per anunciar que començava el primer torn de treball, del qual formava part.

Com que era tan jove, a la fàbrica no feia una feina realment dura. No recordo amb precisió què hi feia, però sé que cada vegada que havia acabat una enorme bobina de fil n'havia d'anar a buscar una altra, i em donaven a canvi una peça metàl·lica, sense valor. Al final de la setmana, el dissabte, es comptaven totes les peces de metall que tenies i es bescanviaven per diners. El salari era senzill de calcular; com més treballàvem, més fil fèiem servir i més diners guanyàvem. Però jo era tan badoca que la meva feina no avançava: mirava pels finestrals i somiava amb França, perquè em deien que era darrere les muntanyes que veia al lluny. Sort en tenia, del llarg descans des del matí fins a la una. Podia tornar a casa pels volts de les nou, i allà la mare em preparava unes bones llesques de pa amb tomàquet. Ella em cuidava molt, però... mai amb tendresa. A la fi de la jornada, després de sopar, les meves germanes i jo ens en anàvem a aprendre de cosir en una altra casa. Al contrari que les meves germanes, a mi no m'agradava gaire anar-hi. Elles, en canvi, van arribar a fer-se l'aixovar tot brodat i es van fer regalar una màquina de cosir per regal de casament. Un cop més jo era l'excepció, ja que van considerar que no calia regalar-me'n cap. Per què? Això tampoc no ho sabré mai.

Durant aquell temps, els anys passaven i em vaig fer una noia bonica que començava a mirar amb una mica més d'interès el sexe contrari. El meu primer xicot es deia Joan. Era alt, jove, ros i tenia els ulls blaus, el tipus d'home que jo somiava. Em va fer el primer petó en un ball. Però aquest idil·li amb prou feines començat es va interrompre molt aviat, perquè ell va haver

d'anar a fer el servei militar a Menorca. Em va fer prometre que l'esperaria, però la noia de disset anys que només tenia els diumenges per anar a ballar i divertir-se després d'una setmana de treball a la fàbrica, no es veia fent de Penèlope moderna i volia aprofitar bé el seu dia de descans.

Quan anava a ballar arrencava passions, modèstia a part. Crec que agradava als nois sobretot perquè no era el tipus de noia corrent. I encara que no fos rica no em feia la pobra; m'arreglava, mirava amb molt de compte que el vestit del diumenge estigués sempre impecable. És clar que vaig donar la meva paraula al formós soldat que tindria paciència i que l'esperaria, però al cap d'uns quants balls i d'uns quants flirteigs, el que havia de passar, va passar. I quan ell va haver marxat, jo vaig seguir anant a ballar amb altres nois. Uns amics seus el van avisar amb bona intenció i la carta de ruptura no va trigar a arribar: quin greu! Però la pena em va durar el temps just de llegir la carta; de seguida em vaig refer i el diumenge següent el Joan ben plantat va ser substituït, sense cap mena de recança per part meva.

A la cantonada del meu carrer hi havia un cafè, lloc de trobada de gent de totes les edats. Quan una noia hi passava per davant, era costum que els homes asseguts a la terrassa la xiuessin amb simpatia, cosa que sempre feien cada vegada que jo hi passava. Un dia, a dins d'aquest bar, hi havia un ambient animat. Feia un bonic dia d'estiu i hi havia tants clients a dins com a fora del local. El meu germà Valentí, acompanyat de la més petita de les meves germanes, la Victòria,

prenien un refresc juntament amb altres dos joves. Un d'ells va dir al meu germà:

—Tens una altra germana?

—Doncs sí, en tinc tres més —li va respondre el Valentí.

—Ah! Que me les presentaràs?

—Cap problema. Allà baix, baixant el carrer, hi ha la meva germana Lola.

Els dos homes no em coneixien i van girar el cap tots dos alhora cap on jo era, i jo, sense adonar-me de res, vaig continuar cap a la fàbrica. Al vespre, va ser el meu germà qui em va explicar la conversa. Jo encara no sabia que aquelles mirades furtives canviarien el rumb de la meua vida. Acabava de trobar-me amb el que esdevindria, uns anys més tard, el meu home. Els dos joves del bar eren el Climent Santacreu i el seu amic Toni. Eren paletes autònoms, i llavors treballaven al meu poble per fer la cava de la cooperativa. Havien après el seu ofici a força de fer-lo i eren homes assenyats i seriosos; semblava que vivien bé treballant pel seu compte. De fet, en aquell temps, de treball a l'obra no en faltava per a aquell qui volia treballar.

El diumenge següent, com tots els altres, vaig anar a ballar. El Climent, a qui encara no coneixia però en qui ja m'havia fixat, em va treure a ballar. Un ball i un altre, i així tota la vetllada. De seguida em va atraure i crec que va ser mutu. Això és el que anomenen amor a primera vista? Jo no ho sabia, però el cert era que a dins meu em sentia orgullosa que li agradés, ja que això feia posar gelosa l'assistència femenina. Jo trobava que s'assemblava a l'Errol Flynn, el famós actor dels anys trenta. El seu aire seductor li permetia encaterinar

totes les noies que volia. Les joves i les més grans li anaven al darrere, fins i tot li demanaven per ballar, al revés del que se solia fer.

Més endavant, quan ja sortíem, però tot i així de seguida, aquell orgull va convertir-se en dubte. Quantes vegades no m'hauré fet la pregunta: Què li agradava de mi? Jo era elegant i escaient, però era l'única qualitat que jo em veia, perquè era pobra. Em deien que era bonica, però ara que hi reflexiono crec que l'atreia de mi la meva joventut, la meva frescor.

Jo estava enamorada del Climent, però alhora veia amb sorpresa que se n'anava sovint, sobretot els caps de setmana, encara que haguéssim quedat. Durant la setmana tots dos treballàvem, fet que no ens deixava gaire temps per veure'ns, però el diumenge jo volia anar a ballar amb ell i ell no podia mai, i posava per excusa que havia d'acabar una obra urgent aquí o allà. Un cop, dos cops, unes quantes vegades això es va reproduir i vaig passar el meu diumenge al ball amb ganes de ballar només amb ell. És veritat que això em neguitejava, però no sentia res més. No el seguia, no el buscava i no volia saber res de la seva reputació de faldiller.

Fins al dia que el meu pare em va fer obrir els ulls de manera brutal: el Climent tenia un pis i una amant rica a Barcelona, més gran que ell. La informació li havia arribat d'algú de confiança, l'amic i també patró del pare, que m'havia donat feina de mainadera a casa seva, a Barcelona:

—Escolta, no te'n fiis. No sé si acabarà sent el teu gendre, però el xicot de la Lola no li és fidel —li va dir al meu pare.

Abans de dir-me la veritat, el meu pare va voler comprovar el que li havia dit el seu amic fent una curta visita, el diumenge següent, a casa els pares del meu «ja» infidel pretendent. Va ser el Climent qui va obrir la porta:

—Records de casa vostra—li va dir el pare.

El Climent es va quedar glaçat, i el meu pare li va abocar tot un sac de veritats per acabar dient-li:

—Et burles de la meva filla.

El Climent va prometre al meu pare que deixaria immediatament la relació amb la seva amant. Quan aquesta va saber de la meva existència, ella mateixa va venir de Barcelona per trencar definitivament la relació amb el seu amic, que ja era el meu. És increïble com en aquell temps tot s'acabava sabent, amb unes comunicacions que no eren les d'avui dia.

La nostra relació es va arreglar i vam continuar veient-nos durant la setmana i els diumenges, però una nova ombra va enfosquir de nou el nostre festeig. Ja no hi pensava, en el Joan ben plantat, que quan va tornar del servei militar va voler reprendre la nostra relació. El Joan vivia a Avinyó; cosa que li va facilitar venir-me a veure ràpidament, pensant que em trobaria sola. Però de nou hi va haver persones que pel meu bé el van avisar i li van dir que jo sortia amb el paleta. Això no el

va pas calmar, ans al contrari. Però abans de donar-se per vençut, va anar a trobar el Climent per dir-li quatre coses. La trobada, que va començar tranquil·la, es va convertir ràpidament en un escàndol. Tenia por que arribessin a les mans, però el meu futur marit va alçar la veu i li va dir a l'intrús, amb un to que no donava lloc a cap rèplica:

—Deixa-la tranquil·la. Jo la vull i ella és meva.

Cal tenir en compte que, catalans com eren, eren de sang calenta.

Ja no entenia res de tot el que em passava. Dos homes m'estimaven, almenys m'ho deien, i per què havia d'escollir entre ells? Jo els estimava a tots dos, amb una lleugera preferència pel Climent, que era més dolç, tot i que una mica autoritari, més guapo i més atent amb mi. A més ell exercia, ara ho puc dir, un cert domini sobre mi. Em fascinava. Però, després d'alguns dubtes, la meva tria es va fer sola. En prova d'amor, el Climent em va fer un regal, que per a mi va ser molt important. Un abric, un abric nou. L'únic abric que havia pogut dur fins llavors era el que em va donar la meva germana Alícia. No era una peça de roba nova, perquè ella el va dur durant dos o tres hiverns, però jo n'estava contenta. En els nostres dies, això pot semblar curiós, però en aquella època per qui no era ric rebre un senzill abric com a regal omplia de felicitat. El Climent no s'havia burlat de mi; l'abric era de molt bona qualitat. Era de color marró, tallat en una llana que feia unes taques vermelles i verdes i tenia un coll de pell negra. El Climent també volia regalar-me unes sabates, amb taló d'agulla negres, que completarien el conjunt, «per fer-me més senyora», deia. Efectivament

anava més elegant, però quan em vaig emprovar les sabates a la botiga em vaig adonar que caminava més com un canari que com una dama. El Climent no hi va insistir, jo tampoc, i crec que vam sortir de la botiga sense comprar-les. Tant se val; jo ja tenia classe sense dur talons.

El juliol de 1936 va esclatar la guerra civil. Jo no havia viscut cap guerra ni sabia per què passava. A la meua família, ningú no es va interessar per la política, ni tan sols el meu pare. No havia estat educada en aquest sentit; ni de dretes, ni d'esquerres, no tenia cap opinió sobre aquest tema. Aquest no era el cas del Climent, que militava feia ja uns quants anys i era d'esquerres. A poc a poc, l'ésser anònim i despreocupat que vaig conèixer al ball em va fer descobrir una altra vessant de la seva personalitat. Llavors, als meus ulls va esdevenir una persona militant i responsable, capaç de comprometre's i d'anar fins al fons de les seves conviccions. Tal com vaig pressentir, el Climent es va implicar en el conflicte i es va endur el meu germà Ignasi, que es va allistar amb la lleua del Biberó.

Poc després d'haver començat els enfrontaments, a l'Ignasi el van ferir de mort a la batalla de l'Ebre i al Climent només el van ferir al braç, al front de Terol. Va fer convallescència a Artés i es va estar un temps a l'hostal, ja que no podia tornar amb la seva família, que vivia a Berga. Llavors vaig conèixer un Climent autoritari, idealista, però gens terrorista. Va arribar a ser cap del comitè revolucionari del poble.

Quan les tropes de Franco van entrar a Artés, van visitar una a una totes les cases i habitatges, sobretot els que allotjaven els rojos. Nosaltres no ens en vam escapar. Un cop a casa nostra, van llançar per la finestra alguns mobles i objectes personals que amb tant d'esforç havia fet la mare. Les autoritats coneixien prou bé les responsabilitats polítiques del Climent i posaven a prova els nervis de la nostra pobra mare, a l'espera que algun dia els digués on s'amagava el Climent. Per a ells era fàcil; quan la mare es presentava a l'Ajuntament com la resta del poble, per anar a buscar provisions per a la família, li responien: —Quan el vostre gendre torni al poble, us en donarem. I així la meva pobra mare tornava cap a casa, empassant-se les llàgrimes. Tot plegat l'obligava a sortir de nit sense dir res a ningú, per anar a robar als camps dels veïns. Això era terrible, per a la meva pobra mare!

Mentre el Climent estava convalescent, em va proposar que ens caséssim. Des de feia uns mesos ja havíem estalviat alguns diners i havíem llogat un pis a Artés. Però als anys trenta no es vivia sota el mateix sostre sense casar-se i quan el Climent m'ho va demanar, vaig pensar que amb la guerra no era el moment, que la conjuntura em semblava més que delicada, i a més, si anava encara més lluny, un promès roig podia perjudicar-me, a mi i a la meva família. És per això que primer vaig refusar la seva proposta, però més endavant el Climent va trobar el moment per dir-me amb calma:

—Escolta'm, Dolors, la situació és greu. Cal que t'ho expliqui.

No m'agradava quan em deia Dolors; això no presagiava res de bo, com ara que estigués enfadat, que no era el cas, o bé que havia de dir-me una cosa molt important.

—Quan m'hagi refet, me'n tornaré al front amb els meus companys. És així, compleixo el meu deure pel meu país. Seria millor que aprofitéssim el meu permís forçat per casar-nos, ja que si em morís al front, tu tindries dret a una pensió com a vídua de guerra. Què en penses?

Realment no hi havia pensat abans, i en aquell moment em vaig trobar més aviat aclaparada per la seva petició de casament, que induïa a un futur incert.

—Sí, tens raó, potser. Entesos! —vaig balbucejar amb prou feines.

Una setmana més tard, ja érem casats, i quin casament! Tan divertit com un enterrament.

La guerra continuava, a la qual es va afegir la mort de la meva sogra, esdevinguda tres dies abans del casament. Aquell dia, que hauria d'haver estat un dels més bonics de la meva vida, no ho va ser. Anava vestida de negre; el costum no em permetia anar de blanc, en aquelles circumstàncies. No hi va haver cap cerimònia a l'església, el lloc de culte havia estat destruït pels rojos unes setmanes abans. Cap alegria, per a aquell casament premeditat.

A manera de viatge de nuvis, el Climent em va oferir anar i tornar de Barcelona el mateix dia. Això era millor que res; no podia ser exigent, i aquest va ser el meu únic plaer. Després, tot es va capgirar a partir del dia

que vaig lligar el meu destí al d'aquell home. Pel millor i pel pitjor, havíem dit davant l'alcalde... No sabia encara que la meva existència passaria directament al segon mot: el pitjor. No vaig tornar a veure el Climent fins al cap de quatre anys! En el moment de retrobar-nos hauríem pogut construir la nostra vida, una vida de família, amb fills, però va anar ben al contrari. En els propers anys passaríem la vida seguint-nos i perseguint-nos d'un cantó a l'altre de la frontera francesa.

FRANÇA

1939-1945

Jo era a Catalunya quan el Climent va travessar la línia del front cap al bàndol republicà; hi havia una mena de frontera més enllà de la qual, lògicament, ell no corria cap risc, ni per la seva vida ni pel fet de ser arrestat. Aquest període, encara que tèrbol, ha restat a la meua memòria com un dels més feliços. El Climent no m'oblidava, sinó que m'enviava de tant en tant uns quants diners, que jo estalviava. No tenia realment la necessitat d'anar a treballar a la fàbrica i era casada, és clar, però quin sentit podia tenir per a mi aquest estat si jo sortia, continuava distraient-me amb els amics i amigues de la meua edat i la vida transcorria tranquil·lament!

Trobava a faltar el meu marit llavors? De fet, crec que arran d'haver-nos separat immediatament després del nostre casament, per culpa de la guerra, em feia l'efecte que no pertanyia a ningú. Tot havia passat tan de pressa que no entenia què em passava, i tornava a viure de mica en mica la despreocupació que tenen les noies en aquella edat. El que li passava al Climent jo no ho sabia, ni ho volia saber. De tota manera, com em podia imaginar el seu dia a dia? Durant la nostra separació forçosa, ens vam intercanviar cartes de contingut poc clar, amb què l'un a l'altre ens manteníem informats de la situació, fins al dia que vaig rebre'n una que em va almar. Em va posar en alerta: «Lola, si perdem Catalunya, vés-te'n, si no, pagaràs per mi». Les seves responsabilitats a dins d'un bàndol li

feien témer represàlies que es dirigirien en contra meu i la seva família.

Dia rere dia els rojos perdien territori i Barcelona va caure. Llavors vaig seguir el consell del Climent i vaig deixar el poble junt amb alguns republicans, a dins d'un cotxe en direcció a França. No sabíem cap a on anar, i tant era, perquè la prioritat de tots nosaltres era salvar la pell. Quan vaig travessar la frontera al coll del Pertús, vaig mirar endavant per no plorar. Tenia vint anys i no em feia pagues de deixar la meva terra sense saber si un bon dia la tornaria a veure. Aquell desarrelament sobtat em va deixar orfe de felicitat per sempre.

Però a mesura que avançàvem, el nostre viatge es va tornar arriscat, ens en ressentíem. Els controls dels nacionals eren cada cop més amenaçadors i el soroll dels tirs cada vegada era més a prop. Llavors el conductor del cotxe, que tenia instruccions de dur-nos fins a la frontera, va decidir que allò era massa arriscat per a ell. Ens va plantar allà, al bell mig de la carretera i ens va indicar vagament amb la mà el camí que havíem de seguir a peu, per la muntanya.

Pels camins pedregosos i tortuosos, els meus companys d'infortuni i jo vam passar el control dels gendarmes francesos, amagats pertot arreu, i van revisar-nos els papers. Quina tristesa, en veure tota aquella gent de camí cap a l'èxode! Era jove, però em dolia contenir l'emoció davant la visió de gent gran i d'infants extenuats que provaven de fer, costés el que costés, un pas rere un altre per avançar, sense saber cap a on. De

mica en mica, i per avançar més fàcilment, ens vam desempallegar de les maletes plenes de flassades i de roba personal, però sobretot de records. Després d'algunes hores de camí per la muntanya, per fi vam travessar la frontera i, per tant, érem sans i estalvis. No ens quedava res, les nostres vides eren l'únic capital que teníem.

La Creu Roja es va ocupar de nosaltres. Primer, van fer separar les famílies, els homes a una banda, i les dones i els nens a l'altra. Els homes els van dur al camp d'Argelers, a prop de Perpinyà, i pel que fa a les dones i els nens ens van fer pujar en un tren amb destinació a Toló, al departament del Var, a la Provença. Un cop allà, ens van repartir en diversos cotxes que paraven als pobles per on passaven, i a cada parada deixaven un grup d'una desena de dones i nens. Allà, un altre cop la Creu Roja s'encarregava dels petits grups de refugiats.

Quan el cotxe va arribar a Flassans-sur-Issole, va arribar el meu torn de baixar. Fi del trajecte! Amb una dotzena de persones, vaig arribar a un campament establert dins d'una església desmantellada. En aquell lloc regnava una atmosfera sòrdida; cadascú anava a la seva, se la podia anomenar «la cort dels miracles». Altres compatriotes ens hi havien precedit i la gent del poble, en veure que ens hi estàvem sense condicions d'higiene, es van compadir de nosaltres i ens van donar orinals. Jo no sabia què eren, perquè a casa meva ja teníem vàter.

Després, la vida, la meua vida, es va establir en aquella església... Tanmateix, una pregunta em venia al cap una i altra vegada: Per què em calia fugir del meu país, quina n'era la causa? No ho entenia. D'una banda, hi havia un enemic que jo no coneixia, amb el qual la meua vida corria perill, i de l'altra, jo, una dona jove que no havia matat ni robat, l'única falta de la qual havia estat casar-se amb un republicà antifranquista, un roig que tenia responsabilitats de cap de comitè, cosa que el posava en primera línia de foc.

La meua vida se m'escapava i això em semblava injust! Sort que a Flassans vaig fer amistat amb un home francès de la meua edat. Ell no sabia què fer perquè jo estigués bé. Li agradava, però el sentiment no era mutu, era un amor platònic. A més a més, ell no parlava ni una paraula d'espanyol i jo ni una de francès, cosa que no facilitava gaire que ens apropéssim. Em duia flors i em seguia pertot arreu. Com que jo era casada, respectava aquest compromís i no li donava peu perquè seguís amb mi, tot i que sabia que durant la meua estada ell devia patir per la meua indiferència. I quan vaig marxar del campament-església, aquest noi es va quedar trist, de nou em va dur flors i jo no li vaig donar res a canvi.

La vida quotidiana es va organitzar de mica en mica, dia rere dia. Ens van deixar llits i roba. Pels àpats ens apanyàvem. Cuinàvem a la part de fora de l'església, dins d'una olla grossa, pasta, cigrons, allò que trobàvem. No vivíem bé però tampoc no passàvem gana, i amb això ja n'hi havia prou. M'hi vaig quedar prop d'un any, en aquell poble. L'Ajuntament de

Flassans rebia per als refugiats paquets d'arreu del món i recordo que per posar en ordre les caixes ens van requerir a mi i a una altra dona, per assegurar-ne el repartiment. Ella tenia la meva edat i estava casada amb un metge de Sevilla, del qual no sabia el parador. Per agrair-nos la feina, l'alcalde ens va convidar un dia a dinar a casa seva, cosa que, naturalment, va fer posar gelosa la gent refugiada a l'església. Però en el fons crec que encara em vaig espavilar prou bé, malgrat la guerra. Era jove i, fos quina fos la circumstància, sempre mirava d'anar neta i polida. Per això penso que l'alcalde em va triar.

En aquella església del Var, en aquella terra de ningú, rebia el correu d'Espanya, que ens arribava per miracle. Les cartes eren del meu marit o de la seva família, i també de la meva. No em faltaven notícies, estava al corrent de cada desplaçament del Climent. Quan vaig comprendre per una de les cartes que l'havien fet presoner a Espanya, no vaig tenir altre objectiu que retrobar-me amb ell. Però això aviat es diu, perquè quan ell arribava a un lloc i s'hi quedava prou temps, entre el que trigava a avisar-me i el que jo trigava per anar-lo a buscar, ell ja se n'havia hagut d'anar. Era una situació absurda. Cada vegada l'un i l'altre fèiem el mateix trajecte per trobar-nos, però en sentits oposats.

A Flassans vaig aprofitar la resolució que oferia a tots els refugiats espanyols, fos quin fos el lloc on es trobessin, la possibilitat de tornar a casa. Em vaig dir: «Signo de seguida, perquè aquí a França no hi tinc res a fer. Així tornaré al meu país i també trobaré el meu marit». No era l'única que desitjava tornar, per tant, un

cop més ens van entaforar dins d'un cotxe que, ben atapeït, va anar cap a Hendaia, maleït sigui! Jo no sabia que d'aquesta manera entrava a Espanya pel cantó basc, la direcció que no havia de seguir per tornar a casa meva. Però encara no havia arribat al final de la meva desgràcia ja que, a part de la mala direcció d'aquell cotxe, aquest es va parar en un punt d'avituallament per a refugiats de la Creu Roja, i allà, tot astorats, ens van fer baixar del cotxe per cantar el *Cara al sol*. Jo no vaig poder, tot i que era condició *sine qua non* per menjar i beure, i no vaig cedir. De tota manera si jo cantava o no, no ho veien, de tants com érem. Encara que afamada, mai no hauria acceptat fer aquell homenatge. Malgrat la meva joventut, el Climent va entrar a la meua vida i va fer que m'interessés per la política. No en coneixia pas tots els topants, però tenia les idees ben orientades, cap al centre-esquerra.

Després el Climent m'explicaria que als presoners rojos els havien tancat en una plaça de toros durant uns quants dies i que cada nit sentia que afusellaven amics seus, un a un. Va sospitar que si es quedava allà esperant sense fer res, tenia els dies comptats.

-Si haig de morir, i ha de ser ara, en aquest moment fatal prefereixo ser un home lliure –em diria més tard.

Això és el que Climent pensava, abans de planejar una fuga i d'avaluar-ne les possibilitats de sobreviure. En el moment oportú, va decidir esquivar la vigilància dels guàrdies, va saltar el mur de la tanca amb el risc de trencar-se coll i barres i se'n va anar cap a Barcelona. A l'estació de tren més propera, una ànima caritativa el

va ajudar oferint-li el bitllet que duia. I, finalment, va retrobar-se amb son pare.

Pel que fa al meu viatge de retorn a Espanya, vam sortir d'Hendaia i vam anar tota l'estona a dins d'aquell cotxe incòmode on es respirava una atmosfera difícil de suportar. Ens dirigíem a Barcelona, la darrera etapa del viatge. Quan vam arribar, les autoritats ens van fer instal·lar al pavelló de Romania, que encara restava dempeus d'ençà de l'Exposició Universal. Però només pel desig de retrobar-me amb el Climent, me'n vaig escapar saltant per una finestra. Cal dir que els vigilants havien abaixat la guàrdia. De fet, crec que els militars havien deduït que si érem allà perquè volíem tornar al país, encara que Franco fos al poder, és que no teníem res en contra del règim que hi havia, si no, ens hauríem quedat tranquil·lament a França fins a l'acabament de la guerra. Per això els guàrdies confiaven en nosaltres i no ens vigilaven com si fóssim presoneres.

Era de nou a Catalunya, i em sentia alleujada. A Barcelona, em vaig refugiar a casa d'una parella amiga nostra, que eren metges, pensant que m'hi trobaria el Climent. Però, per desgràcia, feia tres dies que n'havia marxat. La fuga continuava; se n'havia anat cap a Berga, a casa del seu pare. Per sort, una amiga de les seves germanes, filla d'un guàrdia civil, els havia avisat que la casa de la família estava sota vigilància. Així el Climent va ser previngut a temps perquè marxés cap a França. El seu pare va pagar en metàl·lic uns passadors de muntanya honestos i el Climent se n'hi va anar. Però abans que jo pogués trobar-me amb ell, em vaig

assabentar que durant el viatge havia estat arrestat pels militars francesos i que el van tancar al camp d'Argelers.

Jo era a casa meva, però ara em trobava en una situació una mica més perillosa. De nou vaig planejar anar-me'n cap a França. Però això aviat es diu, perquè després de tornar a Catalunya estava fitxada, i si travessava la frontera pel pas reglamentari m'haurien arrestat. Havia de fer el viatge clandestinament per mitjà de passadors. Vaig anar a veure el meu sogre i em va adreçar a persones de confiança; en temps difícils, calia desconfiar de tothom. Un cop vaig reunir els meus estalvis per pagar-me el passatge, de nou me'n vaig anar cap a França.

En plena nit vaig arribar a Osseja, un petit poble fronterer al costat de Bourg-Madame. Entre els dos pobles, un pont feia de frontera. En una banda, encara era a Espanya, a l'altra, a França. Vam esperar el moment oportú per pujar fins al pont i baixar cap a l'altra banda, fins a un rierol. A partir d'aquell lloc estariem fora de perill. Amb mi venia el meu cunyat Toni, casat amb la meva germana Eugènia. Havia fet la guerra contra Franco i, per bé que estava en una situació menys compromesa que el meu marit, si es quedava al país també perillava de ser empresonat o assassinat; per això en fugia. Quan avui dia penso en aquella expedició, perquè es tractava ben bé d'això, em dic que ens la jugàvem del tot. Per sort, els passadors me'ls havia recomanat el meu sogre, però fins que no vam passar aquell pontet no estàvem gens segurs del nostre futur. Quantes persones van ser trobades

mortes només per la deshonestedat d'alguns passadors en qui havien confiat, o bé les abandonaven a la muntanya només amb una única indicació: «Aneu cap allà, és el camí que heu d'agafar», i aquells benaventurats anaven de dret a mans de l'enemic. Aquestes pràctiques no eren gens excepcionals.

Ja era, doncs, a França amb el Toni, el meu cunyat, sense equipatge, sense diners però lliures, amb la preocupació principal de trobar feina i fer diners. Per sort, el Toni tenia una germà, el Josep, que vivia a Algèria des de feia alguns anys. Era marbrista i tallava làpides en marbre o granit per als cementiris. No recordo com li vam poder demanar ajuda, però ens va enviar tres-cents francs, tres papers de cent francs per arreglar-nos, ens va escriure en un telegrama. Aquells tres petits bitllets, que alhora eren ben grossos, els vam mirar, palpar, sentir i plegar amb cura. Recordo que vam estar molt contents de rebre'ls, ens semblava que teníem una fortuna i que aquesta ens permetria viure. Llavors ens vam dir: «Ara, a treballar»; era l'únic camí per sortir-nos-en. Érem catalans espanyols acollits pels catalans francesos; la nostra situació no podia anar enrere. A més, com que no semblava espanyola, els gendarmes no em paraven mai: un privilegi, pel temps que corrien.

Al primer cafè que vaig trobar, vaig decidir entrar-hi, i amb molt de valor els vaig demanar:

—Que busquen algú per servir taules?

—No, senyoreta, ho sento. No necessito ningú —em va dir educadament una senyora gran.

A fora, dos homes joves estaven descarregant un camió de barrils de cervesa que havien d'emmagatzemar a la bodega del cafè. Em van veure sortir de l'establiment una mica trista, perquè m'havia imaginat, erròniament, que la meva primera demanda seria la bona, sense cap mena de dubte. Un dels homes em va cridar, sense esperar-m'ho; ens havien sorprès en plena conversa amb la mestressa del cafè:

—Ep, noia, que busques feina?

—Sí.

—Doncs vés a Montlluís, vora Font Romeu, a l'Hotel de França. Digue'ls que hi vas de part meva. Ja veuràs com t'agafaran.

—U...us ho agraeixo —vaig barbotejar. De part de qui m'haig de presentar?

—De Michel.

—Gràcies, moltes gràcies.

Estàvem salvats, n'estava segura. Sense perdre el temps, de seguida me'n vaig anar cap a Montlluís, sempre amb el meu cunyat Toni, que ràpidament va trobar feina de paleta al poble del costat, a tres quilòmetres, gràcies a la intervenció de l'alcalde, que també era paleta de professió. Quan vaig arribar a l'hotel em van agafar al vol. Estava contenta, el Toni tenia feina i jo també, ara només havia de retrobar el Climent, però sense haver de deixar la feina. A l'hotel els vaig explicar la meva situació:

—Està detingut al camp d'Argelers, i com que no pot provar que aquí tindria feina si el deixessin sortir, és presoner —els vaig dir.

Vaig fer bé parlant-los de la situació delicada del Climent, perquè la mestressa de l'hotel va demanar per alliberar-lo al seu germà, alcalde d'un poble de la zona que després es va convertir en una gran estació d'esquí. Només calia testificar per escrit que a Montlluís tenia reservat un lloc de treball. Els papers falsos es van signar i el Climent va ser alliberat.

Quatre anys! Quatre llargs anys, plens d'esdeveniments!

Quatre llargs anys havien transcorregut des del nostre casament. Érem dos desconeguts que, malgrat estar units per aquest lligam, semblava que es coneixien per primer cop. Entre el casament i el començament de la guerra civil, només vam tenir dos mesos per conèixer-nos i malgrat la correspondència que vam mantenir, l'un per l'altre ens havíem convertit en uns estranys. Ja no era el meu estimat. Què havia passat? Més aviat, tant ell com jo n'havíem passat moltes. Em vaig adonar que s'havia tornat aspre per tots els horrors que havia vist, o fins i tot patit. I ell, com em veia, a mi? No en parlàvem gaire, per vergonya segurament o per respectar la vida de l'altre durant aquells quatre anys.

Per a mi, la vida havia estat menys agressiva, més suportable, tot i les pors, les angoixes, els viatges caòtics d'un cantó a l'altre de la frontera. Pel que fa al Climent, havia patit molt, ho sabia i ho llegia en els seus ulls. S'havia batut a tots els fronts durant mesos i mesos, però les seves conviccions restaven intactes. Per no pensar-hi més, havia acceptat una feina de pagès, però el treball de la terra no vol improvisació.

Llavors de seguida va buscar feina del seu ofici de paleta. Jo ja guanyava cent cinquanta francs al mes, una digna suma de diners que ens va permetre llogar un estudi a Montlluís.

Al principi, vam intentar entendre'ns, però era massa tard i calia adonar-se de l'evidència: tot ens separava. Estàvem units pel matrimoni i haig de dir que fa setanta anys la idea de separar-se era impensable. Em vaig dir: «És el teu marit, has de viure amb ell. Això és tot». Crec que em vaig comportar com una dona de bé, sincerament, però ja no sentia el mateix per ell; només complia el meu deure. El Climent era mort per dins i jo no havia tingut temps de conèixer l'amor de debò abans del casament. Quan ens vam retrobar, ja era massa tard... Una part d'ell s'havia quedat al front, ja no era l'home que vaig conèixer, ja no podia reposar el cap damunt la seva espatlla, cosa que aparentment no volia dir res. Només jo mateixa podia saber-ho.

Quan vaig arribar a França de seguida em va captivar la cultura d'aquell país. I quan la meva situació es va estabilitzar sense haver de fugir enlloc, em vaig subscriure a diferents revistes, que devorava de la mateixa manera que els llibres que passaven per les meves mans. Crec que va ser gràcies a la meva curiositat, que no s'ha aturat mai amb l'edat, que he pogut instruir-me. La lectura m'ha fet entendre la gent i els esdeveniments que passaven al meu voltant. Sense això, sóc conscient que la meva vida hauria pres una altra orientació. I crec que qui no llegeix, no sap o no vol saber, no viu la seva vida a fons.

A part d'això, al matí feia les habitacions de l'hotel, al migdia servia els dinars i a la tarda al cafè. Al final del dia les cames em feien un mal terrible, però encara era jove i em guanyava bé la vida, i això era el més important. Parlava català i una mica de castellà, i un any més tard ja parlava francès amb tots els turistes de l'hotel, o almenys em feia entendre. A Montlluís transcorria la nostra vida discreta, a part d'algun tràfic, gens dolent, que ja feia abans de retrobar el Climent només per fer un favor. Haig d'aclarir que no m'hi vaig fer rica, i com que res no em feia por, l'atreviment de la joventut m'hi ajudava.

La frontera d'aquell petit poble de muntanya era a quinze quilòmetres de Llivia. Amb la llengua materna em resultava fàcil organitzar una mica de contraban de menjar, sobretot de pots de conserva. A Llivia tenia amics catalans que s'hi havien establert durant la guerra civil, i d'altres amics seus els feien arribar gènere que llavors no es podia trobar a França. En bicicleta, sortia de Montlluís fins a Llivia. A casa dels meus amics agafava la mercaderia que tenien per vendre'm, els la pagava i allà se'm va acudir una astúcia perquè no m'enxampessin. Posava tot el gènere dins el sac de correus, barrejat amb tot el correu que hi havia per a Montlluís. L'endemà, l'oficina de correus de Llivia l'enviava a l'oficina de Montlluís i jo tornava cap a casa meva. Esperava una mica i després estenia a la finestra de casa meva un drap vermell, que avisava de l'arribada del gènere als qui coneixien l'ardit. Mai no em vaig aprofitar de l'estraperlo, perquè no m'hi vaig enriquir. Només ho vaig fer pel gust d'ajudar als altres: tan bon punt em pagaven, jo feia l'intercanvi.

Els duaners em vigilaven, m'havien clissat i unes quantes vegades no havien dubtat a dir-me, amb la intenció d'espantar-me:

—No la perdem de vista, sabem que vostè fa estraperlo i un dia l'atraparem.

No em van enxampar mai, però esperaven qualsevol pas en fals per part meva. En canvi, de qui no desconfiaven eren dels contactes que tenia i dels quals treia profit, com el fill de l'alcalde, per exemple.

La meva germana Eugènia, la dona del Toni, també va provar de fer una vegada, només una, el mateix que jo feia. Volia ametllat per les festes de Nadal, però de seguida va fer perquè l'enxampessin. L'Eugènia no actuava amb seguretat i se la veia d'una hora lluny, llavors el que havia de passar, va passar: els duaners la van caçar in fraganti. La van dur a la comissaria i em van fer saber que hi havia posada una fiança de tres-cents francs per alliberar la meva germana. Jo no els tenia, però el meu amic el fill de l'alcalde em va ajudar i me'ls va donar a canvi de res.

Una altra vegada recordo que els de la duana em van parar. Anava amb la meva amiga Titina i tornava cap a França després d'haver anat a comprar a Puigcerdà. Aquest cop no portava gaires coses, de fet, hi havia anat per fer un regal a uns amics que acabaven de tenir una criatura; hi vaig comprar una ampolla de moscatell i uns peücs. A la duana em van demanar que els deixés el que havia comprat i jo —sempre el meu tarannà rebel— naturalment vaig protestar, però en veure que això no servia per res vaig obrir l'ampolla de

moscatell i me la vaig començar a beure. Pel que fa a les sabatetes, les vaig llançar d'amagat, cap a la riera que hi havia a tocar la duana. Va anar així! No podia admetre que els hagués de deixar la meva compra sense motiu. La Titina, al meu costat, no s'ho podia creure.

El Climent treballava, jo també; teníem amics, salut, joventut. Què més podíem esperar després d'haver fugit de la guerra civil? Però, un matí, a la bústia, vaig rebre una carta de la meva germana Alícia. Em demanava auxili! Volia que tingués la seva filla Rossita a Montlluís, perquè pogués menjar bé i respirar l'aire sa del Pirineu, si no, no se'n sortiria. Va passar una otitis, res greu, però sense diners no hi ha metge, i sense recepta no hi ha medicament. Quan la meva germana va trobar els diners per anar al metge ja va ser massa tard, la nena havia perdut l'oïda i ja no es podia curar. Sense pensar-m'ho gens, li vaig respondre de seguida que hi estava d'acord, que el Climent i jo faríem el que fos perquè la nena es posés bona.

Com que la meva germana Alícia i la nena no tenien papers per travessar la frontera vaig planejar anar-me'n amb la Titina a Puigcerdà com sempre, amb la documentació adient, i vaig fer el viatge de tornada amb les provisions, la meva germana i la meva neboda. Com? Doncs gràcies a l'estratagema següent.

A Puigcerdà, vam comprar productes provinents de França, cosa que estava molt controlada per la llei: teníem un temps limitat per fer la compra i no podíem emportar-nos tot el que volíem; per anar-hi ens

donaven una mena de salconduit, vàlid només per unes hores. Per despistar l'atenció dels duaners n'hi va haver prou comprant una mica més del normal, i també alcohol. Llavors ens van fer les observacions pertinents per la compra que dúiem i ens van explicar què hi deia la llei, i així es van descuidar d'examinar amb lupa les nostres identitats. D'aquesta manera la meua germana i la meua neboda van poder passar cap a França.

Vaig acollir a Montlluís la meua petita neboda Rossita, tal com havíem convingut. Llavors la nena tenia un any i mig o dos i ja era sordmuda sense remei. A França no vaig poder ajudar-la a recuperar el que havia perdut, però li vaig fer agafar forces fent que mengés coses sanes, en un clima vivificant. A Catalunya, la Rossita estava en una situació desesperada, però a França la salvaria i es faria una noia ben maca. Avui dia la meua felicitat és veure que la Rossita és una dona bonica i feliç i que s'ha convertit en una pintora de gran talent i molt sensible. Estic contenta i orgullosa de ser, en bona part, responsable de la seva sort.

Però tot era massa bonic perquè durés gaire temps. Tot anava bé, però vet aquí que França va entrar en guerra contra Alemanya, i tanmateix nosaltres ho teníem tot per ser feliços... El Climent treballava de miner, concretament per una empresa que llavors feia un túnel a la muntanya; el seu ofici de paleta anava buscat. Allà va recuperar una mica la seva autoestima, ja que es guanyava bé la vida.

Quan es va declarar la guerra els francesos van fugir i jo vaig acollir els alemanys a l'hotel. Després, l'hotel en

què jo treballava va tancar i el Climent es va comprometre de seguida amb la Resistència. El desig de lluitar per les causes justes era més fort que ell. Novament sola, vaig simpatitzar amb catalans que treballaven en un altre hotel de la zona i de tant en tant anava a ajudar-los. A Montlluís mai no em vaig sentir una refugiada; em sentia a casa meva. Hi havia molts compatriotes meus, però els autòctons ens van acollir amb els braços oberts, sense fer cap diferència entre nosaltres i ells. Era bonic viure en perfecta harmonia, però per què hauria de desaparèixer una altra vegada?

ALGÈRIA

1945-1962

Finalment el meu cunyat Toni se'n va anar a Algèria a treballar amb el seu germà Josep, que s'hi havia instal·lat feia uns quants anys i vivia amb comoditat del seu taller de marbrista. Hi tenia feina per a dos i la va proposar a son germà.

A contracor, la meva germana Eugènia va deixar marxar el seu marit, no sense patir-hi, i va continuar portant una vida tranquil·la amb la seva filla Teresa i la seva família política, a casa de la qual s'havien instal·lat. Però cada dia que passava, l'Eugènia s'anava deprimint una mica més fins que, al cap de deu mesos d'haver marxat el Toni, va decidir travessar el Mediterrani. Al principi, m'enviava cartes optimistes i plenes d'alegria, i jo me n'alegrava. Em descrivia com s'hi havia instal·lat, les vistes que veia des de casa seva, el mar, els nous paisatges que apreciava. Però en el decurs dels mesos la seva moral es va enfonsar; ho veia a les seves cartes. L'Eugènia s'enyorava! És cert que no devia ser fàcil per a ella; no entenia la llengua autòctona i els del país no feien cap esforç per parlar-li francès, llavors això limitava especialment les seves coneixences. A més a més, no tenia feina fora de casa seva; els seus dies es limitaven a fer de mestressa de casa. No en sortia, o bé molt poc; no és pas que el seu marit l'hi prohibís, però ella no sabia què fer un cop havia acabat de fer la feina.

Per Nadal de l'any següent, l'Eugènia, en una de les seves cartes, em va suplicar que hi anés a passar les

festes. Tenia necessitat que li apugés la moral. El Climent va estar d'acord que el deixés uns dies sol, per tant, vaig fer el viatge amb la meva nebodeta Rossita des de Montlluís fins a Algèria. Vam embarcar-nos a Port-Vendre en un vaixell molt gran. La travessa va durar tota una tarda i una nit sencera i, uns decennis més tard, encara no l'he oblidada.

Ens vam embarcar la vigília de Nadal, amb una tempesta terrible. Tot el passatge s'havia tancat a les cabines. Estirada damunt la llitera, veia que els objectes que hi havia al meu voltant anaven d'un cantó a l'altre. Amb els ulls tancats, l'efecte encara era més fort. Llavors, de manera instintiva, vaig mirar fixament el meu abric, penjat a la porta de la cabina, que seguia els moviments del vaixell: a l'esquerra, a la dreta, a l'esquerra, a la dreta... Només de pensar-hi, em ve mareig. Mentre em deia que havia de refer-me un cop arribés el vaixell a port, la Rossita, que només tenia uns deu anys, estava fresca com una rosa i jugava amb la seva nina damunt la llitera, al costat de la meua. No hi patia gens, amb el balanceig: la seva sordesa n'era la causa.

No vaig saber si d'altres passatgers es van trobar malament com jo, però quan vam arribar a Alger vam sortir les últimes, perquè vaig haver de refer-me una mica. L'Eugènia ens esperava al moll i ja començava a dubtar seriosament de si érem a bord, però finalment vam trobar-nos i les mostres d'afecte van fer que oblidés la travessa moguda. Algèria em va agradar de seguida per la seva bellesa, els colors, les olors i la calor.

Vaig passar el Cap d'Any en família i vaig provar de consolar la meva germana tant com vaig poder. Li vaig confessar que a mi també m'agradaria fer com ella i instal·lar-me allà amb el Climent. Vaig veure que després de dir-l'hi la seva mirada es va il·luminar immediatament amb la idea que jo anés a viure al seu costat.

—Però no et facis il·lusions! —li vaig dir—. Primer n'haig de parlar amb el Climent. Ara, a mi m'agradaria venir; aquest país sembla molt acollidor. Et prometo que n'hi parlaré.

En tornar a casa, gairebé va ser el primer que li vaig dir:

—Escolta, no cal pensar-s'ho gaire temps, anem-hi. El clima és agradable, la gent també, i de feina no n'hi falta per a qui té ganes de treballar. Què me'n dius?

El Climent va acceptar de seguida, tot i que per un moment vaig dubtar de la seva decisió. I sense reflexionar-ho gaire més temps, després dels tràmits necessaris, ens en vam anar a viure a l'altre cantó del Mediterrani. El clima m'anava molt bé, pertot arreu hi havia una vegetació olorosa i exuberant, un bé de Déu! El cunyat de l'Eugènia tenia una casa en una urbanització a prop del mar, anomenada Fort-de-l'Eau, sembrada de pins costaners immensos. Què més podíem desitjar?

Al cap d'uns mesos d'haver-nos traslladat, l'Alícia, la meva germana gran, ens va venir a veure per uns quants dies. Volia veure la seva filla, perquè ja feia alguns mesos que m'ocupava de la Rossita, que,

naturalment, ens vam emportar de Montlluís cap a Algèria. Però d'uns quants dies l'Àlicia va passar a estar-se uns quants mesos, ja que va trobar feina en cases particulars, on netejava, cuinava o planxava. Vaig deixar de bon grat que es quedés el que guanyava i no vaig requerir-li res per haver mantingut la seva filla. No volia que se'n tornés amb les mans buides, ja que al nostre país es vivia en la misèria. A mi tampoc em sobraven els diners, però m'estimava molt la meva germana i el que jo feia per la seva filla em semblava ben normal. La vaig ajudar i mai no me n'he penedit.

El Climent va aconseguir muntar una petita empresa de construcció. Al principi, els encàrrecs arribaven sense parar, els que no arribaven eren més aviat els pagaments. Al cap d'unes setmanes de feina, el Climent veia que els impagats s'acumulaven al despatx. Efectivament, persones amb pocs escrúpols, entre les quals hi havia gent amb un estatus social envejable, encarregaven treballs al cost més baix possible per estalviar-se de pagar les empreses. En veure que el meu marit estava cada vegada més disgustat per aquesta situació, i el mateix dia de rebre per correu un nou impagat, li vaig dir:

—Has de treballar per algú altre, així tindries un sou. Perquè, mirant-ho bé, el teu darrer client, en qui tenies plena confiança, no ha estat més honest que els altres. No t'ha pagat el deute i no respon els teus requeriments i d'entrada jo crec, si vols saber la meva opinió, que no et pagarà mai. Tanmateix, no hi ha res que et faci pensar el contrari. Per tant, val més que ho deixis abans no sigui massa tard.

Ho vaig dir ben bé per sort, i els esdeveniments següents ho provaran, ja que després el Climent va trobar feina de paleta en una clínica privada, especialitzada en pneumologia. Pertanyia a un matrimoni que volia instal·lar la clínica a la seva propietat; un cantó de la casa era prou gran perquè hi cabessin una desena de llits. A una banda hi havia la residència particular i l'altra la reservarien a la seva feina, que consistia a donar les primeres cures als malalts que acabaven de sortir del sanatori.

Llavors podia veure el Climent mentre treballava. Sobretot el veia quan treballava a la façana de la clínica, ja que era a prop de casa nostra. Això m'anava bé per parlar a estones amb ell. Més endavant vaig conèixer el personal de l'establiment. Tothom em coneixia i semblava que m'apreciaven.

Una tarda em vaig fer una cremada al pit prenent el sol. No sabia què tenia, però quan em vaig adonar que era greu, me'n vaig anar a la consulta del doctor de la clínica. No era res dolent, em va assegurar, i simplement em va aconsellar no prendre el sol durant uns quants dies:

—No és pas un microbi, però cal que vagi amb compte, perquè es tracta d'una cremada —em va dir.

Però, sense esperar-m'ho gens, el doctor va aprofitar la visita per proposar-me treballar a la clínica, i així vaig passar a fer cures d'oxigenació als pacients. També hi feia tasques administratives, en què emplenava papers per a tothom. Aquesta feina em convenia, i a més a

més el que hi guanyava arrodonia els finals de mes difícils del Climent; em va arribar en el moment oportú.

Però, maleït sia! Un cop més, la meva vida tornaria a trontollar. Per què? Un altre cop vaig sentir remors de guerra. La situació del país empitjorava, la guerra anava de boca en boca, a totes les converses. El doctor i la seva dona es van vendre ràpidament la clínica, perquè, com molts dels seus compatriotes que tenien una posició important, havien entès que de seguida la seva posició esdevindria perillosa. Se'n van tornar cap a Europa i jo em vaig quedar sense feina, però sort que el Climent en va trobar una altra. Li'n va oferir en Georges Bellegarde, que llavors encara treballava per un altre però volia muntar la seva pròpia empresa de construcció. Ell no era paleta i en buscava un. Després de buscar algunes referències sobre el meu home, el va agafar de seguida i li va oferir un bon sou. El Climent contractava per a l'empresa de Bellegarde el personal que calia i el dirigia. Els dos homes s'entenen bé, i pel que fa als diners, vam remuntar. Llavors vam decidir comprar un terreny petit, sembrat de pins, per fer-hi construir la casa dels nostres somnis, sense pensar en l'endemà que faria perillar les nostres esperances. En el moment de prendre aquesta decisió, estàvem segurs que viuríem tota la nostra vida a Algèria...

L'Eugènia vivia al costat d'una parella encantadora, tots dos eren professors. Havien estat enviats a Algèria pel govern francès i treballaven a l'institut del districte de Maison-carrée; ella hi donava francès i llatí, i ell història i geografia. Després de perdre la feina a la clínica jo tenia temps lliure i visitava la meva germana gairebé

cada tarda. La seva veïna la professora se'n va adonar i li va demanar a la meua germana si voldria treballar per ella i ocupar-me de la seva filla.

—Segur que la meua germana acceptarà, ja que acaba de perdre la feina, la clínica en què treballava acaba de tancar—li va respondre l'Eugènia.

Quan tenia una mica de temps lliure, la professora m'ensenyava una mica els verbs i la conjugació, cosa que avui dia, pensant-ho bé, m'ha permès escriure el francès. M'agradava aprendre, m'interessava, no n'havia tingut l'oportunitat i vaig voler recuperar el temps perdut.

M'ocupava de la nena, que es deia Michèle: era una autèntica princeseta. Que maca que era! Em tenia el cor robat, no sé per què, però desprenia una gràcia natural, imposava respecte, fins al punt que li hauria demanat perdó per ocupar-me d'ella. Totes les fades es repenjaven al seu bressol. Jo em deia: «Aquesta nena és fruit de l'amor...». Ho tenia tot: uns ulls blaus transparents, una carona riallera i encisadora, envoltada de cabells rossos daurats, fins i sedosos. Era distant i no manifestava els seus sentiments i emocions sinó de manera excepcional. Sempre estava tranquil·la, jugava sola, sense fer soroll, sense fer un sol crit. El seu únic plaer era passejar-se damunt la gespa del petit jardí que hi havia davant la casa, sembrada de flors de tots colors. Se li acudia collir-me'n una i oferir-me-la, sense cap mostra d'afecte, però jo sabia que en el seu gest hi havia molts sentiments, i tots bons. Era la seva manera de dir-me que m'estimava:

—Té, Lola, és per a tu —i reprenia el seu passeig solitari.

Era imminent que la Michèle tingués un germanet o una germaneta. Un matí, encara no eren les cinc quan el seu pare va trucar a la porta de casa meva per demanar-me que cuidés la nena, perquè la seva dona ja havia tingut les primeres contraccions i se l'endua d'urgències a la clínica. De seguida, en camisa de dormir, vaig anar a veure la meva princesa, com jo l'anomenava sovint. Em vaig ficar a dins el llit encara calent dels pares i m'hi vaig endur la petita. Després, totes dues vam agafar el son. Més tard, al matí, el pare va tornar. Estava content i decebut a la vegada, perquè no havia estat un nen i ell hauria volgut triar. «Tant li fa!», vaig pensar, «això serà per la propera vegada». La petita Marie-Claude acabava de néixer.

De la Marie Claude me'n vaig ocupar des que va néixer, li donava cada dia gairebé tots els biberons. Es movia sense por. Abans que caminés, tot anava bé, però el dia que va ser autònoma, va ser un autèntic maldecap. Era més moguda que la seva germana i se li acudia una dolenteria rere una altra. Tanta dolenteria en una criatura era inimaginable.

Si hi havia una pedra al terra segur que s'hi entrebancava sense remei. Uns quants cops al dia l'havia de canviar de roba, que es tacava sovint perquè queia ara sí ara també, però era un pou de tendresa... Al matí, quan entrava a la seva habitació, ja estava dreta al seu llit i en veure'm se li envermellia la cara tot d'una. Tan aviat ella m'obria els braços jo l'aixecava

i m'omplia de petons. Sens dubte, omplia el meu buit de no tenir cap fill! De fet, jo era com la seva mare adoptiva; en aquell temps els seus pares treballaven. A cada caiguda, ella tenia por que la renyés, mentre que, valga'm Déu!, per res del món li hauria pogut alçar la veu, a aquella petita pocatraça de cor immens. Cada vespre, després que els pares tornessin, jo la deixava a contracor, la nena plorava quan veia que me n'anava i jo em girava per fer-li adéu amb la mà, tractava d'amagar-li la meva tristor.

Després va néixer el tercer pollet, una boleta pigada, sempre riallera, anomenada Jacqueline. També era molt tranquil·la; si la posava en un racó i no l'hagués anada a buscar fins a unes hores més tard, crec que encara hi seria. «Hi sóc, m'hi quedo», devia ser la seva màxima.

Sense haver mai volgut prendre el lloc de la mare, sé que vaig ser important per a aquells tres pollets. Avui dia són totes unes dones boniques que sempre pensen en mi. Tot i que amb caràcters diametralment oposats, sé que elles m'estimen... cada una a la seva manera.

Havíem aixecat els fonaments de la nostra futura casa. Ja no teníem més maldecaps gràcies a la feina del Climent, i a mi ja m'estava bé cuidar les nenes en aquell país meravellós, però aquella felicitat es va esfumar. Devia pensar que no n'érem dignes, perquè cada vegada que la teníem ens refusava...

Al nostre costat vivien dos germans àrabs. Eren els únics nadius de tot el barri, on la majoria dels que hi

vivíem érem europeus, i tots conviviem perfectament. Un dels dos germans treballava pel govern, l'altre a la policia.

El 1961, quan hi va haver el cop d'estat a Alger, en què va participar el general Salan abans de fundar l'OAS, aquella entesa es va acabar i va donar lloc a un clima d'odi. No era un odi expressat clarament, perquè cadascú continuava fent com de costum, saludant el veí, però hi havia un odi encobert que ens obligava a desconfiar de tots els veïns, coneguts i d'altres, per la por de ser denunciats; la delació no tenia límits.

Poso com a exemple un atemptat, entre centenars d'altres que hi va haver: Una tarda l'OAS va venir al barri per detenir el veí àrab que era policia. En aquell moment fatídic ell era al seu jardí, i jo el veia des de la finestra de la cuina, però el mirava sense parar gaire atenció al que passava, i alhora mirava de cua d'ull la meva Rossita, que jugava una mica més enllà amb les oques.

De sobte, vaig veure arribar un cotxe que anava ràpidament cap on era el meu veí, en va sortir un home amb una arma a la mà i el va matar a sang freda. Vaig obrir els ulls com unes taronges, no em podia creure el que acabava de veure. Uns segons abans, aquell home encara jove era el meu veí viu; per què? Quan vaig reaccionar, em va venir al cap que la meva neboda era a uns metres d'un cos cosit a trets. Sense entendre gota, en aquell moment ella no es va adonar de res.

Com que de seguida el cor em va dir «potser tornaran», ja no podia deixar sola la meva nena allà fora, a mans de vés a saber qui. Vaig sortir corrents de la cuina, amb l'única escomesa d'emportar-me la Rossita a dins de casa nostra. Al mateix temps, el germà de l'algerià mort va sortir de casa seva i en trobar-me a prop del cadàver del seu germà va apuntar cap a la meva esquena amb l'arma que duia, cridant: —Us odio, us odio!

Em vaig quedar de pedra, tenia la Rossita agafada de la mà i ella, pobreta, no entenia res del que passava. No vaig poder obrir boca ni fer cap pas, era com si hagués fet arrels al terra i no me'n pogués arrencar. Els veïns que van veure l'escena em van dir més tard que no entenien que jo no provés de fer res, i es deien alarmats: «Però què fa la senyora Santacreu, que no es mou?».

Doncs en certa manera el fet d'haver-me quedat en aquell estat de prostració em va salvar la vida. Aquell algerià sabia molt bé que jo no tenia res a veure amb aquell afer dramàtic, però ningú no podia saber com reaccionaria l'home en un moment com aquell, en què sentia tanta ràbia i tant de dolor.

De mica en mica vaig provar de posar un peu davant de l'altre, cosa que pot semblar ximple, però puc assegurar que llavors vaig comptar cada segon que passava i cada centímetre que vaig avançar. És així com vaig poder acostar-me a casa, hi vaig entrar i vaig tancar la porta darrere nostre. Després aquella escena la vaig veure una, dues, centenars de vegades. Fes el que fes, veia aquell home amb la cara transfigurada per

l'odi damunt del cos mort del seu germà. La seva imatge em venia al cap sense parar, fins a un punt que durant un temps vaig patir una lleugera depressió. Però ningú no em podia comprendre i vaig aconseguir amagar el meu malestar al meu entorn, sense explicar a ningú que a la nit revivia aquella escena unes quantes vegades.

Després d'aquell esdeveniment tràgic, el Climent i jo estàvem convençuts que havíem de marxar. La situació al país s'agreujava. Una vegada més, aquella guerra no era la nostra, calia que ens en anéssim. Ja havíem viscut dos conflictes: la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial a França, ja n'hi havia prou! Quan s'acabaria tot això?

Ara puc confessar algunes coses: fins que no vaig posar els peus al pont del vaixell que ens havia de dur a França, vaig tenir la por ficada al ventre, que em tenallava. Per què tenia tanta por?, un pot pensar, ja que al cap i a la fi nosaltres no havíem fet res. Però tres o quatre dies més tard de l'assassinat, van venir uns individus a casa a dir-nos:

—Si no marxeu d'Algèria, acabareu com el senyor i la senyora Dupuis. Ja sabeu què volem dir.

De ben segur que ho sabíem. Es referien a un pobre matrimoni del barri que vivia a prop nostre i que van ser afusellats per l'OAS, que els va enxampar just en el moment que feien les maletes per marxar del país.

Llavors no vam dubtar gens que podien dur a terme les seves amenaces. Vaig parlar amb uns amics perquè el

seu nebot, que tenia bona relació amb dos generals poderosos del moment, fes el que calgués perquè no ens amenacessin més, i així va ser fins al dia que vam marxar. De vegades, les relacions són ben útils.

Amb una camioneta vam traslladar les poques coses que ens emportàvem de la casa, però al vaixell només ens vam endur dues maletes. No hauria pogut endur-me l'armari que acabava de comprar, cosa que em va obligar a vendre-me'n les dues portes. Unes setmanes abans de marxar vaig advertir la mare dels tres pollets que farien bé de fer el mateix que nosaltres. Però ells no pressentien res i se sentien fora de perill, perquè eren professors a qui no se'ls podia retreure res. Amb tot, abans de marxar no em vaig poder estar de dir-li:

—Passi el que passi, protegiu els pollets.

Què se'n faria? Em vaig preocupar molt per elles. Les tornaria a veure?

Amb neguit i tristor ens en vam anar, i un cop més, quan el vaixell es va fer a la mar no vaig voler mirar enrere; ja em queien les llàgrimes... Però fins al darrer moment, fins que no vaig pujar a bord, vaig contenir la respiració pensant que abans no fóssim en alta mar encara podia passar qualsevol cosa.

LA ROQUE D'ANTHÉRON 1962-2003

Abans de tornar a França de manera definitiva, recordo que primer hi vaig anar un cop jo sola per buscar-hi una casa petita. Volíem instal·lar-nos a la regió de Perpinyà. Coneixíem bé Montlluís, però el seu clima no ens provava i preferíem un lloc més càlid; per això vaig dur a terme la meva recerca al sud-oest francès. Hi vaig trobar una caseta per rehabilitar, que havia estat d'un guardabarrera d'un baixador en desús. El Climent n'hauria pogut fer un palau, amb les bones mans que tenia.

Quan vaig aconseguir l'objectiu me'n vaig tornar cap a Algèria i li vaig donar la bona notícia al meu marit: ara ja podíem tornar a França sense retardar-ho gaire més, només el temps d'arreglar els papers i d'organitzar el trasllat. Estava contenta, i com que estava convençuda que havia trobat el lloc ideal per a nosaltres fins i tot vaig fer una paga i senyal. Però no sabia que al mateix temps en Georges Bellegarde, el patró del meu marit, també era a França per trobar contractes d'obra, i també va tornar a Algèria amb una bona notícia: que n'havia signat d'importants a la Roque d'Anthéron, a la Provença, i als seus voltants i que també hi havia trobat casa, per allotjar-nos al poble. Ens hi vam avenir potser perquè era l'opció més fàcil, però de tota manera hauríem preferit anar cap a la regió de Perpinyà. Al Pirineu oriental gaudien d'un clima molt agradable i a més s'hi parlava català, per tant ens hi

hauríem sentit com a casa. Però la Provença ens donava la seguretat, l'allotjament, la feina, i de nou ens trobàvem sense res i només amb quatre coses a la maleta. Això sí, hi vam anar sense deixar-nos el nostre company de camí, el nostre gos Pipo, que no hauríem pogut abandonar de cap manera.

Vam arribar a França el 1962. Recordo que la senyora Bellegarde ens va dir:

—Ja les hem passat prou magres. Ara, a la Roque d'Anthéron, ens la passarem bé.

Potser els Bellegarde s'ho van passar bé, ja que s'estaven a Aix de Provença, en una bona casa. Però quan es va morir el Climent, em va tocar a mi sola passar-la sempre magra, o negra. Així i tot, sempre ens vam fer amb aquesta parella, i n'estava contenta, perquè atesa la seva situació ens haurien pogut fer vores, però no va passar res d'això. Quan ella venia a la Roque sé que ho feia expressament per veure'm a mi i passar la tarda parlant del que fos.

Així doncs, ens vam instal·lar a la Roque, en una casa del poble llogada per en Bellegarde. Per una persona com jo que venia de viure en una gran ciutat, la vida en aquesta altra, d'entorn rural, al principi em va semblar bastant grisa. Hi havia poca gent amb qui parlar, els meus veïns eren bona gent que feinejava al camp tot el dia. Per canviar d'opinió i fer fora els prejudicis vaig anar a ajudar-los a collir cireres. Hi havia bon ambient i el camp era meravellós. Vaig tornar a casa rebentada, però em vaig tranquil·litzar.

En aquella època vaig fer molt de ganxet i mitja. Una veïna, que durant molts anys va ser hostessa de vaixell, venia sovint a fer-me companyia. Amb l'Armènia podia parlar d'alguna cosa més que de peres i patates. Les dues llegíem molt, ens intercanviàvem llibres i en fèiem la nostra crítica.

Pel que fa al meu marit, era cap d'obra de l'empresa d'en Bellegarde, tenia una feina de responsabilitat que li agradava.

Per fi, després de tots els conflictes que havíem viscut, la vida transcorria quietament. Pensava sovint en els tres pollets que vaig deixar enrere, en aquell país d'odi i de guerra en què s'havia convertit Algèria. Què deuriem fer allà baix? Qui se n'ocupava mentre els pares treballaven? Això m'amoïnava molt. Però un dia vaig rebre una carta de la seva mare. La situació ja era insuportable, perillosa: atemptats, bombes. Ara ja s'estimava més protegir les seves filles encara que això li suposés deixar el país, i es resignava a tornar a França, on ella i el seu home podien fer una permuta de la plaça que ocupaven a Algèria. Per això em va demanar si podria acollir les tres nenes durant el temps que busquessin una casa que també anés bé als seus pares ja grans, al departament del Var. Havien decidit instal·lar-s'hi junt amb d'altres amics seus *pièds-noirs*, els antics residents europeus a Algèria.

El meu home i jo no vam dubtar ni un segon: I tant que sí!, veniu quan vulgueu. En un telegrama em van dir quin dia arribaven i els pollets tornaren a ser amb mi. Que contenta que estava de tornar-les a veure! Però

vaig passar a tenir molta feina, perquè per molt que fossin bones nenes, necessitaven que algú se'n cuidés; penseu que la més petita encara no tenia dos anys i la més gran no tenia els cinc! És possible que l'afecte que avui em tenen des de fa quaranta anys provingui d'aquella època. Ara em vénen a veure sovint i s'han capgirat els papers! Són les mares de l'anciana en què m'he convertit i el seu amor és com un raig de sol.

Després d'aquest parèntesi feliç, la vida va reprendre el seu curs, sense gaire soroll però sense cap problema. Fins al maig de 1968, en què el país sencer es va paraitzar per tot un seguit de vagues, cada dia n'hi havia. El Climent va decidir seguir el moviment, de manera que un dia, en tant que cap d'obra, no va complir el seu deure diari de cridar tothom a la feina. Tot el personal el va seguir i van fer vaga uns quants dies. Quan tot es va acabar, el meu home va anar a veure el patró per demanar-li a quina obra havia d'anar l'endemà, però l'únic que li va respondre va ser:

—No, Climent, no hi ha demà, vas al carrer com tothom.

Els dos tenien un caràcter fort, i al meu home aquesta decisió el va deixar molt tocat. No ho entenia; es pensava que el seu patró Bellegarde l'hauria entès.

Per tot el que el Climent havia fet per ell, hauria d'haver estat més agraït, i jo hauria d'haver cridat al cel que es fes justícia, però no vaig dir res. El Climent va rebre el seu acomiadament i una indemnització generosa, perquè el seu patró l'apreciava; era la seva manera de dir-l'hi. En acabat es va interessar per la

situació incerta en què ens havia deixat i ens va demanar:

—Què fareu, ara?

Jo vaig trobar la pregunta fora de lloc i no em vaig poder estar de dir-li:

—Senyor, abans de conèixer-vos menjàvem, i ara continuarem fent-ho.

Per sobreviure, vam agafar algunes feines poc importants. El Climent volia marxar de la regió, però vam mantenir la caseta a la Roque per anar-hi cada cop que teníem festa. Durant uns quants anys, vam treballar a prop de Niça, i aquí el Climent es va posar malalt. Vaig pensar que no era res greu o que almenys es trobava com molta altra gent que patia aquella malaltia, i feia veure que no passava res. Primer el vam hospitalitzar a Aix i després a Marsella. Van passar mesos i mesos, en què de tant en tant el Climent passava moments de treva dins ja l'horrible malaltia que el rosegava per dins. Això va durar dos anys. El vaig cuidar dia rere dia, fins al darrer moment.

En aquell temps recordo que estava trista, i que a més vam haver de passar una darrera operació. Mentre estava esperant que s'acabés a l'habitació de l'hospital, capficada, vaig sentir al passadís una paraula, una de sola, que em va traslladar a la realitat: «càncer». De qui parlaven? Desgraciadament, només es podia tractar del Climent. Llavors el món es va esfondrar; acabava de ser conscient que el meu home es moria. Un infermer va entrar a l'habitació, mentre jo plorava. Em va posar la mà damunt l'espatlla amb afecte i em va dir:

—No s'amoïni, sóc aquí!

Mai més no he oblidat la mà càlida d'aquell home, que no es tractava de cap plany, sinó d'un autèntic consol. Ell no em coneixia de res ni jo tampoc, però el seu gest em va confortar.

Vam tornar cap a la Roque. El metge ens va dir que el meu home tenia els dies comptats. D'aquí a dos o tres mesos la fi era a prop. Quan es va morir, el 1974, el seu antic patró Georges Bellegarde va venir a casa i em va demanar permís per vetllar el cos del Climent a la nostra habitació, i naturalment vaig acceptar-ho. Per sempre més he pensat que la seva vetlla va ser la manera amb què li va demanar perdó.

El Climent sempre em deia: «Ja saps, Lola, que si mai em passa alguna cosa, no t'has de quedar a la Roque. Vés-te'n a Niça o a Catalunya, on tindràs la família». No vaig tenir ni temps de plantejar-m'ho, perquè un dia un senyor de la Roque, en Climent Rousse, em va venir a veure amb la seva germana per oferir-me una feina de majordona. Acabava de perdre la seva dona i li calia una persona responsable per portar la casa, ja que ell tenia molta feina. La família era molt coneguda a la Roque, i ell també. Era un pagès que duia la terra a la sang, que era feliç treballant al camp, conduint el seu tractor o collint els fruits de la terra. I així, tan de ciutat que era, vaig passar a cuidar bestiar i plomar pollastres i colomins. Em vaig passar un munt d'hores coent els pèsols de l'hort quan n'era la temporada, rostint i pelant pebrots i preparant samfaina! Cada cosa que preparava, la posava al congelador, i així teníem provisions per a l'hivern.

No tenia pas temps de llegir, però no n'estava dolguda, encara que els temes que m'interessaven i dels quals m'hauria agradat parlar no interessaven al meu nou company. Algunes vegades em sentia sola, incompresa. Què volíeu que hi fes? Proveníem de llocs tan diferents i tots dos havíem viscut experiències tan oposades!

La nostra vida en comú no eren flors i violes. Teníem enganxades, i algunes de fortes. Jo no encaixava el seu menyspreu cap als espanyols en general, als qui titllava d'endarrerits, perquè ell només havia conegut jornalers que «llogava» per la verema o per la feina al camp. Aquelles crítiques eren com picades en el meu amor propi. A més a més, la gent de pagès no és expressiva ni xerraire. I jo, que sóc una sentimental, amb una sensibilitat de senyoreta ingènua, tenia necessitat de tendresa, de gestos i paraules amables. Vaig viure prop de vint anys al costat d'un home incapaç de donar-me afecte, n'havia estat privada des que el meu home es va morir. Hi vaig patir molt i plorava sovint.

Tanmateix vaig tenir l'oportunitat de refer la meua vida amb un vell joier català, amb el qual tenia moltes coses en comú, sobretot la llengua i la cultura. Però em costava abandonar el meu company, a qui jo respectava i del qual em sentia una mica responsable, almenys per al dia a dia. Feia ben fet deixant-lo?

I la tendresa? En rebria un tou quan vaig anar a veure la família que tinc a Catalunya, els nebots i les nebodes. Sobretot de la Rossita, de la qual em vaig ocupar tant quan era petita i més endavant adolescent.

Va esclatar tant d'alegria quan em va tornar a veure que em alegrar el cor. D'altra banda, amb els diners que vaig estalviar després de treballar tota la vida, em vaig regalar a Lloret de Mar allò que en dic unes estades de *talasso*, a prop del mar. M'estava en un hotel amb piscina en què s'ocupaven molt bé de mi amb massatges i tractaments diversos. Hi feia la meua pròpia cura de joventut, dinamisme i optimisme, en un entorn català on em sentia apreciada, estimada, i de seguida hi vaig fer amics. Vaig carregar les piles i me'n vaig tornar a la Roque més activa i loquaç que mai per retrobar-hi el meu company sorrut i reservat.

Però quan vaig fer 80 anys vaig decidir jubilar-me, per dir-ho d'alguna manera. És a dir, vaig renunciar a seguir portant el casalot de Climent Rousse, cosa que ja havia esdevingut una càrrega massa grossa per a mi. Això no li va agradar gens, però llavors vam trobar una altra dinàmica, en què ell venia a dinar cada dia a casa meua. Teníem una relació de respecte i d'ajuda mútua, també interessada, és clar. Ell a casa seva i jo a la meua. Ara tinc 87 anys i bona salut, malgrat passar algunes xacres. Porto una vida tranquil·la, sovint massa: els dies se'm fan llargs a l'hivern, quan el cel és gris, fa fred i les visites són escasses.

Per sort, tinc a prop la gran dels tres pollets, la Michèle, que va comprar-se fa uns anys una bonica casa també a la Roque d'Anthéron, a prop de la meua. Em ve a veure sovint i s'hi troba com a casa, i això em fa feliç. No s'hi queda el temps que jo voldria, perquè té molta feina, però quan està sola em truca i em diu, amb tota naturalitat:

—Que puc venir a dinar, a casa de la meva *nounou*?
Què has fet de bo?

Quan ve sempre és un moment agradable. Ella hi posa la seva joventut, una ràfega d'aire fresc, i sempre té tantes coses per explicar! Sé que puc comptar amb ella en qualsevol moment.

Amb el segon pollet, la Marie-Claude, a qui la cara se li il·luminava en veure'm quan era un nadó, també tinc un lligam molt fort. Viu a Lió amb el seu marit i la seva filla en una casa molt maca, però em truca cada setmana per saber què hi ha de nou. Aquella petita pocatraça a qui només passaven desgràcies ha fet una carrera professional brillant. Ara és jutge i és una dona jove i maca, elegant, distingida. Però quan em ve a veure sempre que pot, esdevé una persona senzilla i amable.

Pel que fa al tercer pollet, és un pou de bondat, amb un cor d'or. La Jacqueline viu a Aix de Provença, que no és gaire lluny. És professora i té un fill a qui adora. Malgrat la seva feina i els seus compromisos diversos s'ocupa de mi, té en compte les meves visites rutinàries al metge, em ve a buscar i m'acompanya quan vaig a veure l'especialista d'Aix. En acabat dinem a casa seva i després em diu:

—Va, ara vés a fer la migdiada, que t'acotxaré.

Això em commou, em fa plorar. És com si ara tingués una mare.

Tinc la sort de tenir aquests tres pollets no gaire lluny de mi, que a més són tan diligents. El seu afecte omple una mica el buit que sento sovint.

La Rossita, els seus fills, la meva neboda Nuri, a qui estimo i ells m'estimen, són a Catalunya. Els veig un cop o dos l'any, però Manresa o Barcelona són molt lluny quan el pes dels anys es fa notar. D'una banda em sento desarrelada, però de l'altra no puc viure lluny de França.

Epileg

He fet ben fet quedant-me a França, sense haver fet cas del consell que em va donar el meu marit, poc abans de morir?: «Si em passa alguna cosa, vés-te'n cap a Catalunya o bé cap a Niça». Seria feliç al meu país de naixement? No n'estic segura. El meu país d'adopció és França i la meva senzilla casa el meu refugi. Me l'estimo, perquè el meu marit la va arreglar amb les seves pròpies mans de paleta. Amb el pas dels anys, l'he organitzada en la mesura de les meves necessitats, l'he feta més confortable, i també més maca. Després d'haver passat totes les tribulacions que he viscut, he arribat a port i he deixat anar l'àncora. No m'imagino vivint fora d'aquí, en un altre lloc.

Si m'aboco al pou del meu passat, hi veig una vida ben plena. Plena de sorpreses, de riscos, de cops de mala sort, de rebots d'un lloc a l'altre, de trobades enriquidores. Com que m'agrada conèixer gent, m'interesso per ella i m'escolto els seus problemes, i la gent m'aprecia, encara que digui el que penso i xerri pels descosits.

En el crepuscle de la meua vida puc dir, amb tota honestat, que he donat molt als altres pel que fa a sentiments, temps i abnegació, però que, per acabar de ser feliç, sempre m'ha faltat una espatlla on poder repenjar el cap.

APÈNDIX

Ressenya biogràfica de Lluïsa Font i Conxita Parcerisas del 3 d'abril del 2008, publicada al web "Manresanes que han fet història" (www.manresanes.blogspot.com)

Enamorada de França, on es va exiliar el 1939 i on ha viscut quasi seixanta anys de la seva vida, Dolors Molist i Colom és una manresana de noranta-un anys que ha viscut tres guerres: la Guerra Civil espanyola, la Segona Guerra Mundial i la guerra d'Algèria.

Va néixer a Manresa el 13 de gener de 1917. De família republicana i de procedència petitburgesa, fou la tercera de sis germans. La família malbaratà el seu patrimoni i es traslladà a Artés per començar de nou.

La Dolors no va anar a l'escola, però l'avi matern li va inculcar l'amor per la lectura. Ha estat una autodidacta que ha arribat a escriure, en francès, un petit llibret de les seves memòries. Als dotze anys va començar a treballar a la fàbrica.

La seva vida la marcà un jove idealista de qui es va enamorar quan tenia divuit anys. En Climent Santacreu i Tort era de Berga i treballava, amb el seu germà, en la construcció de la Cooperativa Vinícola d'Artés. Anarquista convençut, va ser cap del comitè revolucionari i s'allistà a la columna Durruti per anar a

lluitar al front. Va arribar a ser comissari i es relacionava amb Durruti i Ascaso. El van ferir, i mentre es recuperava a Artés es van casar. Era el 1936. D'un germà de la Dolors, l'Ignasi, que era de la lleva del Biberó, només en van saber que havia mort a l'Ebre.

En acabar la guerra, les tropes franquistes van entrar a totes les cases dels *rojos* d'Artés. Com que no van trobar en Climent, la que en va patir les conseqüències va ser la mare de la Dolors. Quan anava a l'ajuntament a buscar menjar, li deien que li'n donarien quan el seu gendre tornés. Havia d'anar a robar menjar a les nits.

Camí de l'exili

Acaba la guerra, i aconsellada per en Climent, que estava empresonat, la Dolors emprèn el camí de l'exili i se'n va cap a França pel coll del Pertús. Anava en un cotxe amb altres republicans, però el camí era arriscat i el xofer els va deixar a la carretera abans d'arribar a la frontera. Va seguir a peu amb homes, dones, gent gran, nens... Recorda que va girar el cap i que no va plorar; era jove i no podia pensar que deixava Catalunya per sempre.

Ja en territori francès, als homes els van portar cap al camp d'Argelers i a les dones i els nens els van fer pujar en un tren cap a Toló. Allà els van repartir en autobusos, i en direcció cap a Niça n'anaven deixant un grup a cada població. La Dolors va baixar a Flassants-sur-Issole. Va viure uns mesos en un camp de refugiats improvisat a l'església del poble. La gent els donava llegums i els portava matalassos.

S'assabentà que en Climent era viu a Catalunya. Aprofitant que el govern franquista va oferir la possibilitat de tornar a Espanya, agafà un autobús de retorn, que passava per Hendaia. En arribar a Saint Jean-de-Luz, la Creu Roja els va fer baixar. Les tropes de Franco els esperaven amb entrepans. Si en volien un, havien de cantar el *Cara al sol*. «*Jo ja el portava de casa i no el vaig cantar*», diu la Dolors. Van seguir fins a Barcelona, on els van instal·lar a l'antic Pavelló de Romania, a Montjuïc. La Dolors es va escapar i va aconseguir arribar fins a Manresa. Mentrestant, en Climent havia aconseguit fugir de la presó i el seu pare l'havia ajudat a travessar la frontera cap a França.

Per segona vegada la Dolors emprèn clandestinament el camí cap a França. Ara estava *fitxada* com a persona que havia tornat amb «bones intencions». Tot un grup, eren dotze, van pagar dos xicots, que els van conduir per Bourg-Madame. «*Ens van deixar dalt de la muntanya i ens van dir que quan la guàrdia s'allunyés que baixéssim corrents, que trobaríem un corrent d'aigua petit, i que quan fóssim a l'altra banda ja seríem a França. Em vaig posar a córrer i vaig arribar a Osseja.*»

Comença la vida amb en Climent

Sense equipatge ni diners, però lliure, la Dolors era altra vegada a França. Troba feina a l'Hotel de França de Mont-Louis i aconsegueix treure en Climent del camp de concentració d'Argelers. Creu que a Argelers no és que els tractessin malament, és que no els tractaven. Recorda que tenien molta gana. «*Quan jo*

treballava al restaurant els portàvem cacauets i es menjaven les clofolles i tot».

Ella havia tingut problemes, però recorda que ell *«estava abatut. Se li notava als ulls, però amb les seves conviccions inalterables. Vivia perquè havia de viure, però ja no va ser la mateixa persona . Es va jugar la vida i va perdre. Era molt idealista i jo el comprenia, no era feliç»*. Per fi van començar una vida junts.

Una vida marcada per dues guerres més, la Segona Guerra Mundial i la guerra d'Algèria i, més endavant, pel Maig del 68 francès. Durant la Segona Guerra Mundial, a França, en Climent s'allistà a la resistència. Més endavant, van viure uns deu anys a Algèria, on una germana de la Dolors també s'havia instal·lat. A l'inici de la revolta dels autòctons contra el protectorat francès els van fer fora del país. *«Aquella no era la nostra guerra»*, diu la Dolors.

El 1962 tornen a França i s'instal·len a la Roque d'Anthéron (Provença). Viuen el Maig del 68, el Climent de manera activa dintre el moviment obrer. El 1974, als seixanta-cinc anys, en Climent mor i la Dolors segueix a França fins al 2007, que torna a Manresa, *«a casa»*, com diu ella.

«Estimo França, no en diré mai mal. Em van obrir la porta i em van donar la mà.» Als noranta-un anys la Dolors és una dona amb energia i amb ganes d'explicar la seva vida, ara que ha tornat a Catalunya.

**Entrevista feta per Àngel Ramos el juny del 2008
publicada a *Esquerra Nacional*, núm.100**

Gent d'Esquerra: Dolors Molist

Tota la vida se l'ha passat a França. Per què ha decidit tornar ara?

Jo me'ls estimo molt, els francesos. França és un gran país i amb mi s'han portat molt bé. Però tinc noranta-un anys i tinc por de posar-me malalta, i finalment he decidit passar aquests últims anys de la meua vida a casa.

Vostè es va haver d'exiliar com el seu marit, Climent Santacreu.

Sí, el meu marit era un anarcosindicalista de Berga, de la CNT-FAI. Treballava a la Cooperativa Vinícola d'Artés. Durant la guerra es va allistar a la Columna Durruti, a qui coneixia, igual que a l'Ascaso. El meu home era un idealista i ja no va ser el mateix després d'acabada la guerra. Era un home derrotat. Jo també estava afiliada al sindicat, pensí que em vaig posar a treballar a la fàbrica als dotze anys perquè a casa érem sis germans i el pare, que era molt "*torero*", no va saber administrar bé la fabriqueta de betes i la barberia que teníem. El pare s'ho va jugar tot i ens va deixar a la misèria. Sis fills! Com ens ho vam fer si el pare i la mare estaven sempre enfadats?

A França vostè votava el Partit Socialista...

Sí, només podia votar a les eleccions municipals perquè no em vaig voler nacionalitzar francesa i jo vivia en un poble petit i, o votava socialistes o els de la dreta...

I de retorn al país va decidir afiliar-se a Esquerra...

De retorn a Manresa vaig anar al local dels socialistes d'aquí. Era una entradeta fosca...i no hi vaig trobar ningú. Llavors vaig veure el local d'Esquerra. I vaig pensar, Esquerra, ja em va bé, Republicana encara més, i catalana és el que sóc. Jo m'hi trobo molt bé. El senyor Ignasi Perramon (tinent d'alcalde d'Esquerra) i la seva senyora són molt macos. Ara m'estan ajudant a traduir al català un llibre amb els meus records. Vaig a les reunions i el dia de les eleccions a les nou del matí ja hi era!

Entrevista feta per Jordi Sardans el juny de 2009, publicada a *El Pou de la gallina*, núm 244

Dolors Molist i Colom

Exiliada des del final de la Guerra Civil fins al 2007, ha sobreviscut a la II Guerra Mundial i a la guerra d'Algèria. Casada amb Climent Santacreu, anarquista de la CNTFAI que fou President del Comitè Revolucionari d'Artés. Autodidacta, té una gran passió per la literatura francesa. De retorn a Manresa, on viu actualment, ha participat en tres xerrades en dos instituts de la ciutat i al col·legi El Pilar, en el marc del Dia Internacional de la Dona, i ben recentment, ha intervingut en un col·loqui sobre la Guerra Civil i l'exili a la Biblioteca d'Artés, organitzat pel grup ARA (Assemblea Revolucionària d'Artés), encapçalat per Ramon Fornell, que fa recerca històrica.

Romàntica, amb un aire nostàlgic que ja de per si ens fa recordar el passat, Molist ha tingut dos enamoraments a la seva vida: Climent Santacreu i França. Explica que *«la meva vida no ha estat inútil, perquè he donat molt i he fet molt sense voler. Però ara que sóc al crepuscle, em falta una espatlla per posar el cap. A França era molt apreciada i els cops durs els he rebut aquí. Vaig tornar massa gran i estic molt depressiva. Necessito una mica d'estimació»*.

—Com va conèixer el seu home, Climent Santacreu?

—Ell era de Berga i el vaig conèixer a Artés. Era paleta i va venir amb el seu germà, Josep, a fer la Cooperativa

Vinícola d'Artés. Jo treballava a cal Aguilar i cada dia passava per davant on ells feinejaven. Era bufona i quan passava ells em xiulaven. Un dia, al cafè de la cantonada, on hi havia el meu germà Ignasi, mort a la Guerra, a la Batalla de l'Ebre, amb els de la lleva del biberó, el Climent li va dir: *«que no tens cap germana?»*, i ell li va respondre que jo estava a punt d'arribar. Així em va conèixer i al vespre dels dissabtes anàvem a ballar, davant del Casino. Jo festejava amb un noi d'Avinyó, que estava fent el servei militar a Menorca: era molt gelós i no volia que ballés amb ningú. Els amics li van explicar i em va escriure una carta on em deia que em deixava. Quan va arribar de permís es van trobar amb en Climent que es va imposar. Em vaig casar amb ell i l'altre el vaig perdre de vista.

—*Com van ser els seus anys de joventut a Artés?*

—Dels setze als vint han estat els millors anys de la meua vida. Érem pobres, però no tenia cap pena i, sobretot, era feliç.

—*El director de la fàbrica Aguilar d'Artés se l'emporta a Barcelona?*

—Els Berenguer eren tres germans i el més gran tenia el despatx a Barcelona. Quan va tenir un fill, li va demanar al seu germà, que portava la fàbrica, a veure si coneixia alguna persona seriosa per cuidar el seu nen a Barcelona. Així, que hi vaig estar gairebé dos anys. La meua feina consistia a passejar-lo i fer-li de mainadera.

—*Era anarquista com el seu marit?*

—No, no sabia ni què eren. Després ho vaig saber, quan de mica en mica el vaig anar coneixent.

M'agradava perquè era molt guapo i n'estava molt enamorada. Jo no militava enlloc, perquè els extrems no m'agraden. Tenia el carnet sindical de la CNT, però mai no m'he considerat una militant anarquista. Sóc republicana i a França em vaig apuntar amb els socialistes. Només votava a les municipals i quan podia votar a les eleccions espanyoles després de la mort de Franco, votava per correu, sempre socialista. De retorn a Manresa, vaig anar a buscar la seu dels socialistes, però com que l'entrada és tan fosca i lletja, ho vaig deixar córrer i em vaig apuntar a ERC, on ara milito i cotitzo.

—*Com van ser els primers mesos de la Guerra?*

—El meu marit de seguida es va apuntar voluntari i el van ferir d'un tret de bala al braç, al front de Terol. Aleshores estava convalescent i va venir a Artés i ho vam aprofitar per casar-nos pel civil. Vam anar a Barcelona, vuit dies en viatge de noces i tot seguit se'n va entornar a combatre. M'escrivia sovint.

—*Però, durant els mesos de juliol i agost del 36, va ser president del Comitè Revolucionari d'Artés, oi?*

—Sí, fou com el jove Robespierre de la Revolució francesa. Ell no m'ho va explicar, però em vaig adonar que alguna cosa havia passat. El fet és que van afusellar quatre persones del poble. Més endavant em va dir que havien trobat en una casa important d'Artés una llista elaborada pels facciosos contra els rojos. En trobar-la, els van passar a davant i van prendre represàlies. És veritat que ell va firmar aquelles morts. Si no, no els haurien pogut anar a matar, però també

sé que aquella nit el meu home va dormir a casa. Aquells dies també van tirar l'església a terra. Jo no sóc partidària de la violència i no ho vaig trobar bé, però al meu marit el vaig arribar a comprendre més tard. Ben mirat, l'església no valia la pena que l'ensorressin perquè la van tornar a reconstruir després. També sé que va salvar un dels germans de cal Aguilar, ja que el buscaven per matar-lo. En veure'l a Barcelona, concretament al cafè Maison Doré, li va ensenyar la seva fotografia i li va dir: «*amagui's, que el busquen*». No ho va fer tot malament, però a cal Aguilar no ho saben això. Pensa que els altres van fer molts morts, però amb el Crist a davant!

—*Quina valoració n'ha fet amb els anys?*

—El fons d'aquell anarquista era bo i el seu cor net. Aquelles morts d'Artés van ser una cosa terrible, sobretot per a la família i els amics, en un poble petit. I des d'aleshores el meu home no va ser mai més el mateix. A França, li notava que ja no era feliç. Hi havia alguna cosa que el consumia. Poder va ser perquè va firmar. No ho sé.

—*Sovint es parla dels incontrolats. En un poble petit, com Artés, no estava tot controlat?*

—Deixant de banda els que s'amagaven per no haver d'anar a la Guerra, el Comitè Revolucionari d'Artés ho tenia tot controlat i puc assegurar que sense la firma del meu marit no podia sortir ningú del poble. Per exemple, no sé quines persones van participar en les quatre morts, però sí que sé que eren d'Artés. Penseu que en els pobles petits hi ha molts enemics.

—*Quina relació hi havia entre el Climent i Ascaso i Durruti?*

—En Climent militava a la FAI i sovint baixava a Barcelona. Prop de la caserna de la policia hi havia la seu de la CNT-FAI, amb Garcia Oliver, Ascaso i Durruti al capdavant. Jo l'acompanyava, però em deixava a baix al carrer i pujava ell tot sol. Al mes de setembre de 1936 va marxar a la Guerra, amb la columna Durruti-Ascaso, un cop aquesta es va formar.

—*Durruti va morir al front o assassinat?*

—Encara avui continuen havent-hi moltes versions i no ho sabem del cert. El fet es va comentar molt i els anarquistes sempre han pensat que el van matar els comunistes, que

els feien la vida impossible. El cert és que a Barcelona va tenir un enterrament multitudinari, semblant al d'un cap d'estat. Encara que tingui mala reputació, era un home molt íntegre, recte i idealista, com el meu home. A Artés, els comunistes ens van venir a fer un registre a casa per veure si hi trobaven armes, però no les van trobar. N'hi havia, de la seva etapa al Comitè, però el meu marit les havia amagat amb ciment, fent una falsa paret, sota d'una escala.

—*Participava en tasques de la rereguarda?*

—Es feien mítings, però no hi participava gaire, perquè alguns dels que es feien organitzats pels comunistes eren contra nosaltres. Era un ambient que no m'agradava i era molt reservada.

—*Com era la seva vida quotidiana durant la guerra?*

—Menjava moltes farinetes de blat de moro i anava a peu, a buscar vi a la Cooperativa d'Artés. El bescanviava per d'altres productes, com ara, ous i verdura, i alguna vegada fetge. A França, quan van entrar els alemanys, la població també s'intercanviava productes. Recordo que anava amb bicicleta des de

Montlluís fins a la frontera de Bourg-Madame, on fèiem estraperlo de tabac, llaunes de sardina, etc, per cobrir les meves necessitats. Allà vaig conèixer el qui havia estat alcalde de Sùria, també exiliat, que vivia en una casa aïllada d'un poblet al costat de Llivia, fins que el van matar. A Artés, ja he dit que treballava a la fàbrica de cal Aguilar i vivia sola a casa meva, després d'haver-nos casat, en un piset davant del camp de futbol, però a proa d'on vivia la meva mare, amb els meus germans i germanes. Quan van entrar els nacionals –jo ja havia marxat des que va caure Barcelona–, la meva mare va veure com ens tiraven tots els mobles per la finestra.

—*També va patir represàlies la seva família?*

—Sí, i tant! La meva mare i la resta de la família (la Victòria que ara viu a Sitges i el meu germà Valentí, que encara viu a França i és molt catalanista) van haver de marxar d'Artés perquè els feien la vida impossible. A Manresa, quan van haver d'anar a l'Ajuntament a demanar la cartilla de racionament els deien que «*quan el vostre gendre torni us la donarem*» i mai no els la van donar. Així, que la meva mare havia d'anar a robar cols i patates pels camps per poder fer el menjar a la família.

—*Per què es va exiliar?*

—El meu marit sempre em deia que si perdiem marxés a l'exili, ja que pagaria per ell, que era condemnat a mort. No era dolent. Després de la caiguda de Barcelona, els republicans van iniciar la retirada. A Artés vam veure passar el cos de trens, alguns soldats del qual van dormir a casa nostra. Vaig marxar amb ells fins a Vic, ja que la meva germana hi tenia família. Llavors a peu, amb la meva amiga Maria González, vaig

anar cap a França amb colles. Dormíem a les palleres i sempre anàvem amb grups. Abans d'arribar a la frontera, ens vam adonar que els nacionals ja eren dalt d'una de les muntanyes i ens disparaven perquè no poguéssim seguir. Vaig haver de deixar la maleta i tot el que portava per poder arribar a la frontera. D'allí em van portar fins a l'església romànica de Flassants-sur-Issole, amb d'altres refugiats, dones i nens. Dormíem amb matalassos a terra, ens donaven menjar i la gent del poble ens venia a veure, però ningú no ens controlava.

—*Com recorda aquella experiència?*

—Hi havia molta gent que anava a peu per la carretera amb vells que no podien més, amb les espadenyas destrossades i els peus descalços, i nens petits, alguns dins d'unes tartanes on els exiliats hi duïen el matalàs. El millor del país va haver de fugir, sobretot els bons obrers. Els que van sobreviure van poder treballar a França i alguns han arribat a càrrecs importants, com ara David Pujades, fill d'exiliats, que és presentador d'una cadena de televisió.

—*Quan es planteja la possibilitat de tornar?*

—Al cap d'un any de ser a França, ens van dir que Franco havia promulgat una llei que deia que els refugiats que volguessin tornar a Espanya ho podien fer ja que no els passaria res. Aleshores vaig rebre una carta de la meva mare dient-me que el Climent estava a Catalunya. Amb d'altres refugiades, una de Terrassa, una altra de Sabadell i una de Madrid, vam agafar un autobús que ens va portar fins a Saint Jean-de-Luz, on ens esperava la Creu Roja, per donar-nos entrepans, si cantàvem el *Cara al Sol*. Com que ja en portava, no el vaig voler cantar. D'allà vam passar al pavelló de

Romania a Barcelona, on hi havia hagut l'Exposició. Com que ningú no ens vigilava, vaig aconseguir escapar, però la policia em va detenir pel carrer i em van dur a Capitania General, davant l'estàtua de Colom. Allà una dona em va escorcollar i em va preguntar pel meu marit. Li vaig dir que no estàvem pas junts. Vaig dormir una nit a la presó de l'altra banda de Capitania i em van deixar anar. Vaig arribar a Manresa, on vivia la meva mare, i l'endemà ja hi havia la policia a fer-hi un registre. Però no hi van trobar res.

—*Quan i com es retroba finalment amb el seu marit?*

—Al cap de quatre anys. Ell havia fet la guerra al front de Terol i quan aquesta s'acabava el van tancar a la plaça de toros d'un poblet prop de la ciutat, com tots els que la van perdre. Cada nit en mataven uns quants, segons els informes que rebien. Així que va pensar: *«mort per mort, em tiraré»*. De manera que es va poder escapar i va arribar a Manresa, d'on passa a Berga. El seu pare es va posar en contacte amb uns passadors de muntanyes que el van fer passar a França. Em buscava, però inicialment no em va trobar. El van internar al camp de concentració d'Argelers i quan me'n vaig assabentar, els caps de setmana els portava sacs de pa i cacauets. Estaven tan desnodrits que fins i tot es menjaven les clofolles. Al cap d'un temps, els propietaris de l'Hotel de França de Montlluís, on jo treballava, que tenien un germà que era l'alcalde d'un poble de pagès dels voltants, el van fer reclamar, amb la justificació de fer-lo treballar en les seves terres. Però el Climent va treballar de seguida de miner a un poble dels voltants i per fer el trajecte diari es desplaçava amb esquís. Per tal que ens retrobéssim tot sols, la mestressa de l'hotel em va fer anar a estendre

roba a fora, prop d'un penya-segat, i allà ens vam trobar. Vam agafar un estudi i vam estar deu anys a Montlluís fins que vam passar a Algèria.

—*Quina va ser la vostra participació a la Resistència durant la Segona Guerra Mundial?*

—Jo treballava a l'Hotel de França, on arreglava les habitacions i després a la tarda servia el té als clients. Fins i tot em va tocar servir alguns oficials de l'exèrcit nazi que havien ocupat el país. No vaig intervenir en accions de resistència, però el meu marit sí, ja que s'hi va allistar. Em consta que una vegada van preparar un atac guerriller contra una columna alemanya que van fer saltar pels aires, a la zona del Rosselló. Després, però, les represàlies dels nazis van ser terrorífiques, ja que van arrasar poblets sencers, inclosos nens i dones. De tota manera, d'armes a l'estudi de Montlluís no n'hi havia tingut mai.

—*Com van ser els deu anys de vida a Algèria?*

—Prou bons, ja que el meu marit era paleta i es guanyava molt bé la vida. Ens hi vam instal·lar per influència d'una meva germana, ja que el seu home que tenia negocis relacionats amb el marbre li anava molt bé. Hi vam anar amb el constructor Georges Belagarde, que va donar la iniciativa al Climent per tirar el negoci endavant. Vivíem molt bé en un dels barris residencials de la costa algeriana fins que els independentistes van aconseguir que la majoria de la població algeriana es revoltés i després d'una guerra fes fora l'exèrcit francès. Com és obvi, tots els residents procedents de França també vam ser expulsats.

—*Com viviu els Fets de Maig del 1968?*

—Doncs mira, ja hi vam tornar a ser i al Climent se li va tornar a despertar l'esperit de revolta i anarquista

que portava dintre seu. Vivíem còmodament, ja que el meu marit dirigia l'empresa que el seu soci i amic Georges Belagarde havia reconstituït a França, relacionada amb la construcció. Però quan la revolta estudiantil iniciada a la Sorbona de París, es va estendre arreu del país, Climent Santacreu, seguint les consignes de la major part del moviment obrer francès, es va sumar a la vaga. Al cap de vuit dies, el meu marit es va veure al carrer com tots els altres treballadors que havien fet vaga. Uns dies després, però, Belagarde es va repensar i li va tornar a donar la feina. Sort, perquè ja començàvem a ser persones grans.

—*Com és que decideix tornar l'any 2007?*

—Era massa gran, m'estava tota sola i tenia por d'emmalaltir. A França estava molt bé. Tenia una caseta molt bufona i soleta, en un poble petit de pagesos, que es diu la Roca d'Anteron, prop d'Ax de Provença. El dia que portaven cols, tothom en menjava. Hi tenia amistats senzilles i maques alhora. Allà vaig criar tres nenes, una de les quals s'ha casat amb un ambaixador, l'altre és jutge a Marsella i l'altra és professora. Encara que jo no fos de la mateixa categoria, m'apreciaven molt i em convidaven a participar dels seus ambients i *lunchs*. Em tenien com una més de la família. Al poble hi ha un diari local, on a part de naixements i defuncions, hi va aparèixer un article sobre mi, on venia a dir que *«falta una sola persona i tot sembla despoblat»*. Em telefonen sovint d'aquell poble i em diuen que tothom demana per mi.

—*Vostè pel que explica és una enamorada de França, oi?*

—Sí, perquè sempre m'hi he sentit molt ben tractada. Per això, un dels meus somnis seria fer un article a

París Matx, per donar les gràcies a França. No sóc ingrata, sinó que li estic molt agraïda. N'era abonada, ja que és una revista seriosa amb articles en profunditat i feta per molt bons periodistes, com *La Dépêche*.

—*D'on sorgeix el seu interès per la literatura francesa?*

—Sempre he estat autodidacta i m'han interessat els llibres. De joveneta, llegia Garcia Lorca, Neruda i novel·les d'amor. A l'exili, de seguida em vaig sentir atreta per la literatura francesa, que m'agrada molt, i sobretot el més podrit dels seus escriptors, ja que era feixista i es diu Louis-Ferdinand Céline, autor de *Viatge a l'acabament de la nit*. També m'interessa Georges Duhamel i molts altres com el novel·lista Albert Camus, a qui havia conegut personalment. Malalt dels pulmons, tenia una casa a Lourmarin, un petit poble a tres quilòmetres del meu. Va morir d'accident amb el seu editor, el 1960 a Le Petit Villeblevin i fou enterrat a Lourmarin. També m'agrada molt el xilè Pablo Neruda. D'entre els clàssics francesos he llegit molt Stendhal, Charles Morgan, d'origen anglès, però que també escrivia en francès, i dels russos Dostoievski i Tòlstoi. Ara estic llegint un llibre d'autor francès sobre Ignasi de Loiola.

—*S'ha retrobat amb amics de la seva època?*

—En aquest acte que vam fer el passat dia 29 a la Biblioteca d'Artés alguns avis com jo em van fer recordar algunes situacions, topònims i persones d'aquella època. Sovint vaig al Casal d'Avis de Manresa a ballar i, tot i que hi ha gent de la meva edat, no n'hi ha cap d'Artés. Vaig marxar de Manresa quan era una nena i d'Artés quan tenia 22 anys. Ara, amb 92, m'he fet amiga de Josep Valls, que és més jove que jo, però

alt i guapot, a qui agrada la poesia, que va al Casal a ballar amb la seva parella. De manera que em falta algú senzill amb qui poder parlar.

El perfil

Dolors Molist i Colom neix a Manresa el 13 de gener de 1917. El seu pare, Joan, tenia una fàbrica de vetes i una barberia al carrer Guimerà, però les va perdre a causa de la seva addicció al joc, i la seva mare es deia Teresa. Amb dotze anys, la van posar a treballar a la fàbrica de teixits coneguda popularment per cal Aguilar, d'Artés, on també treballava el seu pare, a dins del despatx, *«i al mateix temps tallava els cabells a l'amo»*. Els propietaris eren tres germans, anomenats Berenguer, molt coneguts a Artés. En aquesta població a la família Molist se la coneixia pels de Cal Vetes i vivien al carrer de la Barquera. No va anar mai a escola i sempre va ser autodidacta, influïda pel seu avi Francesc Colom, que anava sovint al poble i li deia a la seva mare: *«No et perdonaré mai que no l'hagis fet anar a l'escola, aquesta nena. Tot i així, ella se'n sortirà»*. Ha tingut molts amics professors i ha llegit molt, des dels clàssics francesos fins als russos. Després de la caiguda de Barcelona i aconsellada pel seu marit, el berguedà Climent Santacreu, amb qui es va casar l'any 1936, passa a l'exili pel coll del Portús. Treballa a l'Hotel de França de Montlluís, a la Cerdanya francesa, i els propietaris reclamen el seu marit que era al camp de concentració d'Argelers, amb qui es retroba al cap de quatre anys. Climent Santacreu forma part de la Resistència francesa contra l'invasor nazi i participa en accions directes. El 1952 decideixen anar a Algèria,

on viuen còmodament durant una dècada fins a la independència del país, que s'allibera del protectorat francès. De retorn a França, el 1962, s'instal·len en un poblet de la Provença anomenat la Roca d'Anthéron, des d'on el seu marit s'adherirà activament a les protestes del Maig del 68. Sis anys després, Climent mor als 65 anys d'edat, a conseqüència d'un càncer de pulmó: «*havia estat un gran fumador*». Dolors Molist continua la seva vida tranquil·la en aquell poblet de pagesos fins que amb noranta anys decideix retornar a Manresa per viure-hi els darrers anys de la seva vida. És autora d'una autobiografia en francès, *Pourquoi moi?*, que espera publicar properament en català.

Entrevista feta per Hortènsia Font el gener del 2010, publicada a *Gent d'Esquerra Bages*

Manresana de 92 anys (és la militant de més edat d'Esquerra Bages), Dolors Molist i colom va néixer a Manresa el 13 de gener de 1917. De família republicana, ha viscut tres guerres: la Guerra Civil Espanyola, la Segona Guerra Mundial i la Guerra d'Algèria. Enamorada de França, s'hi va exiliar el 1939 i hi ha viscut 70 anys. Casada amb un anarquista fugit a França –ella va anar a trobar-lo al camp d'Argelers-, després es van guanyar la vida a Algèria, on hi van viure fins que els van fer fora.

Quin any va començar a militar?

L'any 2007, just quan vaig tornar a Manresa des de França, fa gairebé tres anys. Vaig sentir la necessitat de refermar els meus sentiments d'esquerres i republicans, em va faltar temps per anar a buscar on tenien la seu, on m'hi vaig trobar molt ben acollida.

Ha militat en altres organitzacions o format part d'associacions al llarg de la seva vida?

Sóc una persona molt activa i decidida, no he militat en cap altra organització, però sempre he estat a punt per col·laborar i participar en actes culturals i associatius. Per la meva tasca literària, vaig rebre un trofeu al Liceu de Filosofia francès, on anava a fer-hi xerrades.

Quines són les seves aficions?

Des de sempre he llegit molt. Quan vaig arribar a França, el meu marit treballava, jo passava moltes estones sola, així que llegir m'ajudava a aprofundir en

la cultura i superar la solitud; això és el que m'ha salvat. També m'ha agradat molt sempre ballar, sóc una gran balladora; tot i la meva edat encara vaig al ball dels dissabtes al Casal de la Gent Gran, on he fet grans amistats. Gaudeixo amb tot tipus de compàs. Ara, això sí, si no em ve a buscar un home, no ballo.

Després de viure tants anys fora de Catalunya, com l'ha trobat?

A França vivia en un poble petit i la gent era molt oberta. En arribar a una ciutat com Manresa, em vaig trobar una mica desplaçada; aquí no hi ha tanta implicació en política ni en causes socials. Veig que aquí la gent costa molt de mobilitzar per una causa, va a la seva, no vol maldecaps. A Catalunya es viu massa bé i la gent es torna burgesa, només es belluga per *calés* o sexe.

Com i quan s'imagina la independència de Catalunya?

Trobo a faltar que se'n parli més, de la independència, no es copsa molta eufòria en l'ambient. Potser als polítics els manca diplomàcia i estratègia per arribar a tothom. Catalunya té moltes coses maques que no valorem prou; hem de lluitar per la independència al marge d'Espanya, que siguem conscients que ens posaran moltes traves i que no ens en podem confiar. Cal buscar recolzament a les institucions europees. Em faria molta il·lusió poder viure aquest procés d'independència pel meu país. He viatjat molt, i conèixer diferents situacions em fa veure les coses més objectivament. Estic segura que el meu pas per aquesta vida no haurà estat en va.

ÍNDEX

UNA VIDA BEN PLENA

Pròleg	3
Catalunya. 1917-1939	4
França. 1939-1945	29
Algèria. 1945-1962	46
La Roque d'Anthéron. 1962-2003	59
Epíleg	69

APÈNDIX

Entrevista al web "Manresanes que han fet història" (03-04-08).....	70
Entrevista a <i>Esquerra Nacional</i> (núm.100, juny 2008)	74
Entrevista a <i>El Pou de la gallina</i> (núm. 244, juny 2009)	76
Entrevista a <i>Gent d'Esquerra Bages</i> (gener 2010)	89

